

ZV 26. G. Radbruch és az újjáéledt természetjog

(Elhangzott a 2014 és 2015 tavaszi ZV szemináriumokon valamint 2014 és 2015 tavaszán a levelező tagozaton, korábban a nappali tagozaton is. Az apróbetűs részek az előadásokon nem hangzottak el, azok csupán az érdeklődő hallgatók tájékoztatására szolgálnak.)

Áttekintő vázlat: A) A materiális jogfilozófia és a természetjogi fölfogás reneszánsza a II. világháború után. B) Alfred Verdross jogfilozófiája C) Gustav Radbruch jogfilozófiája.

A) A materiális jogfilozófia és a természetjogi fölfogás reneszánsza a II. világháború után

Az ún. újjáéledt természetjog: a II. világháború után — már a két világháború közötti előzményekre támaszkodva - a természetjogi fölfogás ismét a jogfilozófiai gondolkodás előterébe került, és mintegy másfél évtizedig az európai jogbölcselet vezető áramlatává vált. Ezzel a természetjogi fölfogások történetének negyedik nagy szakasza következett be az antik, a középkori keresztény és az újkori polgári természetjog korszakai után.

Ez a jelenség egy tágabb folyamatnak képezte az egyik elemét, amelyet Verdroß nyomán a materiális jogfilozófia megújulásának (Verdross 1957/2001) vagy reneszánszának (Verdroß 1958) nevezhetünk. Ennek a materiális (és nem materialista!) reneszánsznak az a lényege, hogy az a korábban domináns Stammler és Kelsen nevével fémjelezhető formális jogbölcselettel szemben a jog tartalmának a vizsátatát is feladatának tekintette és egyben úgy foglalt állást, hogy a jognak, a jogi normáknak a tartalma nem lehet bármi, nem lehet tetszés szerinti.

Ezt Verdroß a következőkkel jellemzi:

Az első világháború vége óta azonban a jogfilozófiának egy harmadik szakaszába léptünk, mivel képviselői abból indulnak ki, hogy a pozitív jog nem pusztán tény, amit csak leírni és elemezni lehet, hanem olyan képződmény, mely azzal az igényel lép föl, hogy kötelező legyen, azonban a kötelezőség igénye nem alapozható meg pusztán rendelkezéssel, hanem csakis azzal, hogy visszautal egy a pozitív jog mögött álló elvre. (Verdroß 1957/2001: 267)

Ezen új szakasz filozófiai alapjait visszatérés az ontológiához, visszafordulás a teleológiához és visszafordulás a metafizikához kulcskifejezésekkel jellemzi. (Verdroß 1958: 185-190.)

1958-as összefoglaló munkájában ennek a materiális reneszánsznak a megnyilvánulásaként részletesen a jogfilozófiai relativizmust és annak meghaladását, az újskolasztikus és az egzisztencialista jogfilozófiát tárgyalja.

Nézetem szerint a materiális reneszánsz körébe sorolandók a megújult természetjogi fölfogások, beleértve ebbe az európai változatokon túl az amerikai John Finnis (1940-) természetjogi elméletét is, Lon L. Fuller (1902 —1978) morálfilozófiai jogelmélete (Finnis és Fuller nem képezik a ZV anyagát) továbbá Gustav Radbruch és a más ZV kérdés kapcsán tárgyalt Ronald Dworkin jogbölcselete. Ezt a két utóbbi szerzőt Arthur Kaufmann úgy jellemzi, mint akiknek a munkássága már túlvan a természetjog tanok és a jogpozitivizmus ellentétén. Itt jegyezzük meg, hogy vannak, akik szerint Radbruch a II. világháború után jogpozitivistából természetjogásszá vált, ezért kései munkássága az újjáéledt természetjog körébe tartozik. Ezzel én nem értek egyet, a kérdés tárgyalására Radbruch jogfilozófiájának a bemutatása kapcsán térek vissza.

Ezek a materiális jogfilozófiáknak az előbbiekből is kitűnően különböző változatai voltak. Ha ezeket egy olyan tengely vagy skála mentén helyezük el, hogy azok mennyire állnak közel az örök természetjogot hirdető hagyományos természetjogi fölfogásokhoz, illetőleg mennyire távolodtak el attól a jogpozitivizmus irányába, akkor az egyik pólust a katolikus (neotomista vagy neoskolastikus) jogfilozófiák képezik, a másik pólust Radbruch relativista jogfilozófiája. A kettő között helyezkednek el azok a relativista természetjogi koncepciók, amelyek még természetjoginak nevezhetők, de a szűkebben és véleményem szerint helyesen fölfogott természetjogon belül képezik a másik szélső pólust, vagyis — ismét Kaufmann kifejezését használva — innen vannak a természetjog és a jogpozitivizmus ellentétén. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

Társadalmi-történeti háttér:

A természetjogi szemlélet erősödése már a XX. sz. elején megjelent az ismert társadalmi és jogi változások, válságjelenségek hatására. Az „újjáéledt” természetjog kezdetéről Péteri Zoltánt idézzük: „Az az eszmetörténeti folyamat, amelyet a jogtudomány történetével foglalkozók a „természetjog reneszánsza” névvel szoktak jelölni, lényegében már a XX. század első évtizedeiben megindult. A természetjog „újjáéledésének” a kezdetét általában Charmont: *Le renaissance du droit naturel* (1910) c. művének megjelenésétől szokták számítani.” (Péteri Zoltán 1963/1:262-263.) Indokolt még ebben a körben Victor Cathrein (1845-1931) nevét megemlítenünk.

Ez a folyamat hamarosan megtorpant, az „újjáéledt” természetjog előretörésének első szakasza az 1930-as évek elejére lényegében lezárult. Csak a II. világháború után játszik újra megbomlani a nehezen helyreállt egyensúly: a pozitivisták elméletek megrendülése és a természetjog újabb térhódítása a fasizmus uralmának, majd vereségének jogelméleti egyenlege. Szemléletesen jellemzi ezt a helyzetet Peschka Vilmos megfogalmazása: „Minden vásár és minden háború új természetjogokat szolgáltat” írta szellemesen Jean Paul. (Peschka 1972: 16.)

Péteri a téma kapcsán azt is megjegyzi, hogy maga az „újjáéledt” természetjog vagy a „természetjog reneszánsza” „kifejezés is eléggé félreérthető, hiszen a természetjogi elmélet egész története a hanyatlások és újjáéledések szakadatlan sorozatából áll. (...) A természetjog „újjáéledése” vagy „reneszánsza” kifejezést mégis többnyire annak a fellendülésnek a jelölésére használják, amelyet a természetjogi elmélet a XX. század első évtizedeitől kezdődően elért. A magunk részéről úgy véljük, hogy ez a föllendülés is két, egymástól világosan elhatárolható szakaszból áll, s tanulmányunkban elsősorban az „újjáéledt” természetjog fejlődésének a II. világháborút követő szakaszával foglalkozunk.” (Péteri Zoltán 1963/1:262-263.) A témának ezzel a leszűkítésével egyetérve még Péterinek arra megállapítására is utalok, hogy a két időszakban nemcsak a kihívások voltak különbözőek, hanem a természetjognak a jogtudományon belüli presztízse is igen eltérően alakult. (Péteri Zoltán 1963/1:264.) Ehhez járul az a döntő szempont, hogy ez a II. világháború utáni „újjáéledt” természetjog közvetlen előzményeitől is lényegesen különbözött.

Ez az újvirágkor azonban átmenetinek bizonyult, az 1960-as évekkel lezárult, aminek többek között — a természetjogi elméletek sajátos elméleti és jogpolitikai problémáin, nehézségein túl — az volt a közvetlen oka, hogy a német bírói gyakorlat túlfeszítette a természetjog morális követelményeit, és a közvélemény számára elfogadhatatlan ítéletek születtek. A természetjogi fölfogásnak a joggyakorlatra

gyakorolt hatása teljesen nem szűnt meg, de az beleolvadt az alapjogok alkotmánybíróági judikatúrájába.

A II. világháború utáni természetjogi föllendülés legfontosabb okai:

- (1) a jogpozitivizmus legalábbis látszólagos védtelensége a fasizmussal szemben
- (2) a náci jog megítéléséből adódó elméleti és gyakorlati problémák (jogi jelleg, érvényesség, utólagos felelősségrevonás) jogelméleti földolgozásának az igénye
- (3) a fasizmus és a szovjet típusú diktatórikus államszocializmus együttes elutasítása a polgári értékrend alapján.

Világosan kell látni, hogy a II. világháború után egyszerűen nem a hagyományos természetjogi gondolkodás föltámadása vagy visszatérése következett be, hanem a természetjogi reneszánsz "a természetjogi gondolat megújítását, modern formában való újjászületését is jelenti." Ezt fejezte ki szemléletesen az E. Fechner által megfogalmazott jelszó: „Meghalt a természetjog, éljen a természetjog!” "Ezek szerint nemcsak a jogi pozitivizmus nem állta ki a második világháború időszakának társadalmi, történelmi viharait, hanem a régi természetjogot is modern, megújult természetjognak kell felváltania. (...) Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a II. világháború nyomán a természetjogi irányzaton belül kibontakozó, eltérő filozófiai alapokra épülő, különféle jogfilozófiai koncepciók [léte], amelyeknek mindegyike a természetjog modern filozófiai megalapozására és az up to date megújítására irányult." (Peschka 1972: 17.)

A II. világháború utáni természetjogi fölfogások általános jellemzőiként kulcsszóként a relatív és az ontológiai jelzőket emelhetjük ki. A Verdroß által kiemelt és korábban említett "visszafordulás a teleológiához" elválaszthatatlan a helyes jog kérdésének az előtérbe állításától, ami viszont mindenféle természetjogi fölfogásnak a lényegéhez tartozik, és nem pusztán nélkülözhetetlen eleme (conditio per quam, és nem pusztán conditio sine qua non), ezért azt itt külön nem részletezzük.

Ezeknek a természetjogi fölfogásoknak a relatív jellege több vonatkozásban is megnyilvánul, de nem minden szerzőnél ugyanúgy. Ezekből a következőket lehet kiemelni:

- (1) igen eltérő filozófiai alapok és azok keveredése (neotomizmus, egzisztencializmus, értékfilozófia, fenomenológia, filozófiai antropológia) a filozófiai alapok relativizálódása;
- (2) átfogó termjogi rendszer hiánya; (Péteri 1963/1:269)
- (3) a természetjog tartalmának a relativizálódása — az legalábbis részben történetileg változó;
- (4) a pozitív jog és a természetjog szembeállításának a relativizálódása;
- (5) a természetjog érvényességének a relativizálása: a pozitív jog akkor érvénytelen, ha "nagyon" sérti a természetjogot;
- (6) a relativizmus és az abból következő tolerancia mint természetjogi követelmény;
- (7) társadalmi hatása, befolyása is relatív: nem általános társadalomatáalakító ideológia, mint az újkori természetjog volt, hanem jogászai ügy marad; alapvetően nem a jogalkotáson, hanem a jogalkalmazáson keresztül hat a jogfejlődésre; főleg az alkotmánybíráskodás és az összehasonlító jogtudomány közvetítésével. (Péteri Zoltán 1963/1:295)

Az ontológiai megalapozás igénye a természetjogi normarendszerek létezéséből következik, valamit kell mondani arról, honnét ered és hogyan jött létre a természetjog, ez a szekularizált természetjogi fölfogások számára — különösen a

kanti kritika után - nehéz kérdés, hogyan jön létre egy Seinből egy Sollen. A Kaufmann szerint a tudományosság igényének a föladása nélkül nem lehet visszamenni Kant mögé. (A katolikus jogfilozófiák a kérdést Istennel és a teremtéssel megoldják, de ennek következménye egyrészt az, hogy elfogadhatóságuk vallásos hithez kötött, ezért hatásuk erősen relativizálódik, másrészt teológiai problémákat visznek be a jogfilozófiába.) Ennek a helyzetnek a következményeként az ontológiai megalapozásnak különböző kísérletei születtek meg, ezek közül a dolog természetére alapozó és az ember természetéből kiinduló antropológiai koncepciókat emeljük ki. Az ontológiai megalapozás igénye továbbá azzal a következménnyel járt, hogy a természetjogtanokba betört a jogszociológiai szemléletmód. (Peschka 1972: 19.)

A természetjogi fölfogásokon belül a már említett különbségek és pólusok kérdése leginkább szembeűnően a relativizmus jelegében és mértékében nyilvánul meg. Ezt is figyelembe véve az egyik pólust a neotomista jogfilozófiák képezik, azt egyik kiemelkedő képviselőjüknek Alfred Verdroß-nak a munkásságán keresztül mutatjuk be. A természetjogon berlüli másik pólust a relativista jogbölcseletek képezik, kiemelkedő képviselőjük Helmut COING (1912-2000). Az ő bemutatására nincs helyünk, részletesen tárgyaljuk viszont a materiális jogfilozófián belüli másik pólust, Gustav Radbruch munkásságát.

Itt jegyezzük meg, hogy a határ a relativista természetjogi fölfogások és a természetjogon kívüli materialista jogfilozófiák között elmosódott, aminek az oka egyrészt az egyes szerzők nem egészen világos, könnyen félreértelmezhető megfogalmazása, másrészt pedig annak a kérdésnek a többféle megválaszolhatósága is, hogy mit is kell természetjogtannak tekinteni. Ezeknek az elméleteknek a sokfélesége és relativizmusa szükségképpen fölvetette a természetjogtanok mibenlétének és általában véve a jogbölcseleti irányzatok elhatárolásának a kérdését. Az erre a kérdésre adott különböző válaszok ismertetésére nem térhetek ki, csupán annyit jegyezek meg, hogy Moór Gyula szerint ez az ún. újjáéledt természetjog nem tekinthető természetjogi jogfilozófiának.

B) ALFRED VERDROSS jogfilozófiája

ALFRED VERDROSS (1890 -1980)

Osztrák nemzetközi jogász és jogfilozófus, a neotomista jogfilozófia reprezentánsa. Kelsen első tanítványai közé tartozott, 1921-től professzor Bécsben, vitáik ellenére szoros kapcsolatot ápolt Kelsennel. 1957-65 között az ENSZ nemzetközi jogi bizottságának tagja, 1958-1977 az emberi jogi bíróság (Strassbourg) bírója

Művei:
Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft (1926)

Völkerrecht (1937)

Abendländische Rechtsphilosophie (1958) Wien Springer Verlag

Universelles Völkerrecht (1976 mit B. Simma)

Katolikus jogfilozófus Nagy súlyt helyez az egyház szociális tanaira, bőségesen idéz a szociális tárgyú pápai enciklikákból (XIII. Leo: De reerum novarum 1891; XI.

Pius: Quadragesimo anno 1931)

Jogfilozófiáját jogbölcseleti fő műve, az Abendländische Rechtsphilosophie (Wien Springer Verlag, 1958.) alapján mutatjuk be. (Az oldalszámok erre műre utalnak.) A munka első négy fejezetében a nyugati jogbölcselet történetét elemzi, majd az V. fejezetben fejt ki saját álláspontját. Ezt 3 fő részre tagolja, úgymint Az ember a jogban, A természetjog levezetése az ember lényegéből, Természetjog, morál és pozitív jog.

Az ember a jogban címet viselő részben lényegében a természetjogi problematika ontológiai szempontú fölvetéséről és más természetjogi fölfogások bírálatáról van szó. Nem a pozitivizmussal hadakozik, nem a pozitivizmus elégtelenségére hivatkozik, mint Radbruch, az emberi természet és a jog kapcsolatát szinte evidenciaként tételezi, az érvelés inkább emlékeztetőnek tűnik az egyébként evidens dologra. A kritika pedig nem a természetjog tagadásával, hanem az azt nem kielégítően magyarázó elméletekkel szemben fogalmazódik meg.

Általános tétele: az ember lényegéhez tartozik, hogy a jog rendjében éljen. Annak belátása, hogy az ember lényegéhez tartozik, hogy jogilag rendezett társadalom tagja legyen, már korán annak a föltételezéséhez vezetett, hogy vannak olyan jogi alapelvek, amelyek nem a pozitív jogból származnak, hanem azt megelőzik és annak alapjául szolgálnak. Ezt a jogterületet az antikvitás óta (objektív értelemben) természetjognak, helyesebben természetes jogi törvénynek (natürliches Rechtsgesetz) nevezik. Annak lényegéről és megismeréséről azonban eltérő nézetek vannak, amelyeket kritikai elemzés alá kívánunk vonni. (Verdross 1958: 222.)

A természetjog levezetése az ember lényegéből c. részben annak alapját és tartalmát tárgyalja.

Először a természetjog antropológiai alapjait vizsgálja, szerinte a természetjog lényegét és tartalmát az ember lényegéből kell levezetni, az antropológia a természetjogtan alapja. Ezen az antropológiai alapozású természetjogon belül 2 fő irány lehetséges: a teocentrikus és az antropocentrikus.

Ezek után fejt ki saját **teocentrikus természetjogtanát**. Kiindulópontja: az ember metafizikai lény is, amelyik fölismeri, hogy léte nem eredeti, hanem túlvilági létből levezetett lét. "A lét háromtagú szerkezetével (isten, ember, értelmetlen természet) adott a természetjog ontológiai alapja: az ember teremtettségéből következik az isteni létnek való abszolút alárendelésük, attól, hogy minden ember Isten gyermeke, következik a kölcsönös figyelembevétel kötelezettsége, végül az értelmetlen

természet embernek való rendeltetéséből következik az emberek joga, hogy azt alávéssék maguknak".

A kölcsönös figyelembevétel kötelezettségéből következik, hogy az embernek kettős természete van, individuum is és szociális lény is. Verdross ezzel a kettős természettel alapozza meg a szabadságjogok és a szociális jogok együttes érvényességét.

"Az ember se nem pusztán individuum, se nem pusztán közösségi lény, hanem kettős természettel bír... Az embernek ez a kettős természete a jog számára eleve adott, annak kettős feladatát kell teljesítenie, ha meg akar felelni az ember lényegének. Védenie kell az ember személyiségében gyökerező individuális emberi jogokat, és meg kell teremtenie mindazokat a szociális előfeltételeket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az ember emberhez méltó életet élhessen. Ezért állnak az egyéni szabadságjogok mellett a szociális alapjogok, amelyek védelme és támogatása a közösség feladata, az a közösségre van bízva. Ezen megbízás révén nyer a közösség és az általa alkotott jog nem pusztán hipotétikus, hanem az ember kettős természetében gyökerező (verankert), racionálisan fölismerhető ontológiai alapot." (256. old.)

A kettős természet további következménye: az ember különböző közösségek tagja (szűkebb közösségek, állam, nközi közösség) → mint szociális lény feladatait csak közösségben, annak segítségével tudja teljesíteni.

Ugyanakkor nemcsak szociális lény, hanem mindenek előtt önálló és felelős lény, esze és lelkiismerete közvetlenül Istenre irányul. Ezért az ember szociális lény mivoltából következik ugyan a közösség jogszerű parancsainak való engedelmisségi kötelezettség, de az ember nem oldódik föl teljesen a közösségben: az engedelmisségi kötelezettség nem abszolút, annak határai ott húzódnak, ahol a közösség hűtlenné válik céljához, hogy tagjait segítse és emberhez méltó létezését valósítsa meg. Ezért az erkölcstelen parancsoknak nem kell engedelmeskedni, sőt azoknak ellent kell állni.

„Az ember tehát saját természetének elemzése révén fölismeri, hogy be van ágyazva a lét objektív rendjébe, amelyik számára meghatározott célokat mutat föl. Mivel ezek a célok az emberi lét objektív rendjéből adódnak, mind az egyénnel, mind pedig az emberi közösségekkel szemben mint objektív normák lépnek föl. Az embernek ebből a kettős természetéből, kettős beágyazottságából következik az is, hogy a természetjognak és a pozitív jognak az emberek közösségben való együttélését szabályozó normái az erkölcsi világrend legalsó fokát képezik, mivel csupán az a feladatuk, hogy megteremtsék annak előfeltételeit, hogy az ember erkölcsi személyiségét kibontakoztathassa, és így emberekhez méltó életet élhessen.“ (228-229. old.)

Verdross elismeri a természetjog antropocentrikus megalapozásának a lehetőségét is, az azonban csak hipotétikus lehet, mert az emberhez méltó élet értékesként való föltételezésétől függ.

Hasonló eredményhez vezethet, ha úgy ismerik el az ember kettős természetét, hogy az Isten kérdését az egyéni hitre bizzák - de ebben az esetben a filozófiai megalapozás nem abszolút, csak hipotetikus, ha föltételezem, hogy az emberhez méltó élet érték - ez empirikusan nem bizonyítható (Istenből viszont levezethető) (229. old.)

Pluralista társadalom, a különböző világnézetek egymásmellettiége további fontos érv Verdross számára a természetjog nélkülözhetetlensége mellett. A különböző világnézetek egymásmellettiége esetén az együttélés közös értékalapokat igényel, ami csak a természetjog lehet.

A természetjog tartalmának a tárgyalása során Verdross először is megkülönbözteti **az elsődleges és másodlagos természetjogot**. Az emberi természetből levezetett természetjogi normák mindig érvényesek, az ember azonban nemcsak általános emberi természettel rendelkezik, hanem konkrét egyedi lény is, meghatározott nép, kor, kultúra tagja. A történelem folyamán nemcsak a viszonyok változnak, hanem maga az ember is. Ezért a természetes jogi törvénynek is kell hogy legyen egy változatlan és egy változó része, ez képezi az elsődleges és másodlagos természetjogot.

A változatlan alapelvek abból következnek, hogy minden társadalmi kapcsolat 3 relációból áll: a közösség tagjainak egymás közötti, az ezeket a közösségi

autoritáshoz fűző és az autoritásnak a tagokhoz fűződő kapcsolataiból. Ezekből a relációkból 3 alapvetet, közelebről 3 kötelezettséget lehet levezetni:

- 1.) az emberek kötelesek kölcsönösen személyként tisztelni egymást és be nem avatkozni azokba a jogokba, amelyek vagy közvetlenül emberi természetükhöz kapcsolódnak, vagy azokat a közösségi rend alapján szerezték;
- 2.) a közösség tagjai kötelesek a közösségi autoritás jogszerű rendelkezéseinek engedelmeskedni;
- 3.) a közösségi autoritás köteles meghozni mindazokat az intézkedéseket, amelyek a közjót szolgálják. Ide tartozik a rend és nyugalom biztosítása a társadalom tagjainak és javainak védelme, egzisztenciális céljainak támogatása valamint az ellentétes érdekek kiegyenlítése.

A közösségi autoritás köteleseit 2 fő csoportba lehet összefoglalni: az egyik az emberi jogok védelme, a másik a közösség tagjainak támogatása egzisztenciális céljaik megvalósítása során, ez a közjóról való gondoskodás kötelessége. (232. old.) "Minden társadalmi élet célja mindenféle történelmi fordulat és változás során ugyanaz a szent és kötelező marad, nevezetesen az ember mint Isten hasonmása személyiségi értékeinek a kibontakoztatása. Ez a változatlan emberi maga képezi ezért a természetjog ontológiai alapját" (XII. Pius - Verdross 1958: 232-233)

Noha az ember lényege (Kernbestand) mindig ugyanaz marad, a jogfejlődés azonban számunkra azt mutatja, hogy a gazdasági szociális (és néha politikai) viszonyok átalakulása új természetjogi posztulátumokat igényel. A tulajdon természetjogi fogalma nem változatlan, annak a gazdasági élet követelményeihez kell igazodnia, a magántulajdonba való állami beavatkozás természetjogilag a körülményektől függ. Quadagesimo Anno (1931): meghatározott javak államosíthatók vagy szocializálhatók, ha azok a hozzájuk kapcsolódó túlzott hatalom miatt a közjó veszélyeztetése nélkül nem maradhatnak tovább magánkézben. Az állam is különböző formában lehet megszervezve. Csak az az alapelv változatlan, hogy lennie kell egy hatékony tekintélynek, amelyik képes és kész arra, hogy a közjót oly módon szervezze meg, amelyik tagjai emberi méltóságának megfelel. Maga az abszolút alapelv, hogy az emberi méltóságot minden állami autoritásnak tisztelnie és védenie kell, különböző kulturális fokokon különbözőképpen valósítható meg". (jó uralkodó - alapjogok és független bíróság)

Az elsődleges természetjogot nemcsak a pozitív jog valósítja meg, az már minden pozitíválódás előtt konkretizálódik az alapelveknek meghatározott viszonyokra való alkalmazása révén. A természetes jogi törvény nemcsak az elsődleges természetjog változatlan elveit fogja át, hanem az azokat megvalósító, kiegészítő és a különböző kulturális viszonyokhoz hozzáigazító másodlagos természetjogot is.

A másodlagos természetjog meghatározott körülményektől függ, változik. A természetjogtan számára ezért fontos segédtudomány a jogszociológia, mivel a másodlagos természetjog tartalma a szociális világ változó tényezőitől függ. Ezt a feladatát a jogszociológia azonban csak akkor tudja teljesíteni, ha megszabadul az egyoldalú materialista antropológiától.

Az továbbiakban **az emberi jogok** problémáit tárgyalja, azok filozófiai és szociológiai megalapozását ("filozófiai gyökerek és szociológiai alapok"). A filozófiai megalapozás középpontjában az emberi méltóság áll, az nemcsak a klasszikus szabadságjogok alapja, hanem szociális jogoké is. Az emberi méltóságból 5 alapvető követelmény adódik:

- 1.) Minden közösségi rendnek biztosítania kell az ember számára egy olyan területet, amelyben mint szabad és önálló felelősséggel bíró lény kizárólag tevékenykedhet.
- 2.) A közösségi rendet ezen a területen védeni és biztosítani kell.
- 3.) Minden közösségi autoritásnak korlátozottnak kell lennie
- 4.) A korlátok, határok betartását ellenőrizni kell.
- 5.) A jogtársak engedelmisségi kötelessége nem abszolút, annak határát az emberi méltóság képezi.

Az emberi jogok közelebbi megfogalmazása szituációfüggő, mivel különböző viszonyok között különböző eszközök szükségesek ahhoz, hogy a természetjogilag előírt cél elérhető legyen.

Az emberi jogok szociológiailag is megalapozottak. Leegyszerűsítve: csak az az előírás valósulhat meg, amelyik megfelelt az emberi természetnek. A személyiség szabad kibontakozása az ember számára természeti szükségszerűségű követelmény, igény, természeti ösztön - ha teljesen elnyomják, olyan erős lázadást vált ki, amivel szemben hosszabb távon nem lehet ellenállni.

A természetjog tartalmának a kifejtését a **közjó** elemzése zárja. Annak lényegét akként foglalja össze, hogy az „mindazoknak az emberi együttműködés révén létrehozott javaknak az összessége, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az egyes emberek abban a helyzetben legyenek, hogy szorgalmukkal és munkájukkal életüket úgy alakítsák, hogy az megfeleljen az emberi méltóságnak. Azokat az intézményeket fogja át, amelyek a közösség fönntartásához szükségesek, így a jogvédelem, oktatás, kutatás, egészségügyi ellátás intézményei, a szociális jog nagy területe, mivel az előfeltételét képezi annak, hogy a gazdaságilag gyöngye népcsoportok képesek legyenek arra, hogy emberhez méltó életet éljenek. (245-246. old.)

A **Természetjog, morál és pozitív jog** címet viselő és 3 alfejezetre (A természetjog és a pozitív jog viszonya Az erkölcs és a jog megkülönböztetése és összefüggése Természetjogtan és jogpozitivizmus) tagolt részben elsődlegesen a különböző jogpozitivisták fölfogások (hangsúlyosan Bergbohm és Kelsen) kritikájáról van szó. Ezek részletezésére itt nincs helyünk. Indokoltnak tartom viszont kiemelni Verdrossnak ebben az összefüggésben tett azon megállapítását, hogy „a jog végső oltalmazója csak az erkölcsi akarat lehet, kiegészítik és támogatják egymást: a pozitív jog csak akkor érvényesülhet, ha a közösség szerveiben megvan az arra irányuló erkölcsi akarat, hogy a törvényeket értelemszerűen alkalmazzák. Az ellenőrzés a végtelenségig nem folytatható, a legfelső ellenőrző szerv, az ún. Grenzorgan esetében csak erkölcsi akaratról lehet szó, annak a lelkiismeretétől függ a pozitív jog.“

GUSTAV RADBRUCH

Áttekintő vázlat: I Életrajzi adatok II. Általános jellemzés: III. A büntetőjogi háttér IV. Jogfilozófiájának bemutatása az 1932/1956 kiadás alapján 1. A jogfilozófia szerkezete 2. Az értékfilozófiai alapok. 3. A módszerdualizmus 4. Relativizmusa 5. A jogeszmé és a jogfogalom 6. A jogeszmé kibontása, a jogeszmé összetevői. 7. A jogfilozófia és a világnézetek V. Jogfilozófiája a II. világháború után VI. Jelentősége és megítélése

I Életrajzi adatok:

*1878.XI.21. Lübeck, apja kereskedő.

Egyetemi tanulmányait 1898-ban Münchenben kezdi meg, majd Lipszében folytatja és Berlinben fejezi be 1901-ben. Münchenben Lujo Brentano közgazdaságtan előadásai voltak rá hatással, ő maga későbbi szocialista meggyőződésének gyökereit ide vezeti vissza, emellett Marx Tőkéjének a hatását említi.

Brentano (1844-1931) Bismarck idején az ellenzéki gazdasági liberalizmus (szabadkereskedelem) és az ún. katedraszocializmus képviselője Lipszében Wundt és Binding, Berlinben pedig Liszt hatását kell megemlítenünk. (Berlinbe kifejezetten Liszt miatt megy át.)

1902-ben Lisztnél „Az adekvát kauzalitás tana” c. disszertációval doktorál, 1903-ban pedig Liszt egyik barátjánál, Karl von Lilienthalnál habilitál „A cselekményfogalom a büntetőjog rendszerében címmel”.

1903-tól a büntetőjog, az eljárásjog és a jogfilozófia magántanára Heidelbergben, jogfilozófiát azonban nem ad elő, a mannheimi kereskedelmi főiskolán tart azonban egy „Bevezetés a jogtudományba” című kollégiumot. Ennek alapján jelenik meg 1910-ben a később sok kiadást megért azonos című könyve. Ebben a kezdő jogásznak kíván segíteni a pályaválasztás stádiumában, másrészt pedig a jogtudomány számára biztosítani az őt megillető helyet. Műve bevezető fejezetében már kifejti azt a későbbi jogbölcseletére is jellemző fölfogását, hogy minden jogfilozófia valamilyen általános világnézet által föltételezett. Ezt műve 1919-ben megjelent kiadásában úgy pontosítja, hogy minden jogfilozófia három világnézet - az individualizmus, a kollektívizmus (Überindividualizmus) és a kulturobjektivizmus (Transpersonalizmus) valamelyike által föltételezett. Ezt az álláspontját élete végéig fönntartotta, noha a részleteket, különösen a világnézetek és a politikai pártok kapcsolatát illetően módosította. Erre valamelyek bővebben a jogfilozófia és a világnézetek kapcsán térünk vissza. A mű utolsó fejezetében a jogtudománnyal és annak módszereivel foglalkozva a jogi reformokat támogatva a célkutató (érdekkutató) jogtudomány mellett foglal állást a fogalomelemző jogtudománnyal szemben.

Heidelbergben - részben az Emil Laskkal folytatott viták hatására - Windelband és Rickert filozófiáját fogadja el. Heidelbergben kapcsolatba kerül még Jellinekkel, Weberrel és Kantorowicz-cal is.

1910-ben rendkívüli professzorrá nevezik ki a heidelbergi egyetemre. Heidelbergben a Haladó Néppárt színeiben vesz részt a városi képviselőtestület munkájában, majd 1913-ban Bebel temetésén tapasztalt tömegélmény hatására csatlakozik a szociáldemokráciához, noha a párt hivatalos fölfogásának nem minden elemével ért egyet, inkább revizionista volt mint radikális marxista. 1914-ben jelenik meg „A jogfilozófia alapvonalai” c. műve első kiadása és ugyanebben az évben a Königsbergi egyetem rendes professzorává nevezik ki. 1915-18-ban a nyugati fronton harcol, majd 1919-ben Kielben lesz a büntetőjog

és a jogfilozófia professzora. Kielben bekapcsolódik a szociáldemokrata párt tevékenységébe, H. Hellerrel együtt a Népfőiskola létrehozója. 1920 márciusában a Kapp-puccs idején letartóztatják, a kivégzés veszélye fenyegeti. Az 1920-as Reichstag-választásokon szociáldemokrata képviselővé választják, majd aktív szerepet vállal a Reichstag jogi bizottságában. 1921 elején porosz, az év őszén pedig birodalmi igazságügyminiszter lesz 1922 nov. 22-ig Wirth, 1923. aug. 13.-nov. 2. között pedig Stresemann kormányában. Mint miniszter arra törekedett, hogy az igazságügyi minisztériumot igazságszolgáltatásigazgatási minisztériumból törvényelőkészítési minisztériummá alakítsa. Nevéhez fűződik a Rathenau-merénylet után a köztársaság védelméről szóló törvény kidolgozása, a munkaügyi bíróságok újjászervezése és számos büntetőjogi reform illetőleg reformjavaslat. 1922-ben igazságügyminiszterként Radbruch tette valamennyi jogi pályát szabaddá a nők számára. 1928-ban az újabb miniszteri fölkérést visszautasította, az aktív politikától visszavonult.

1926-ban a heidelbergi egyetem professzora lesz. Székfoglalóját „Az ember a jogban” címmel tartja. Itt dolgozza át 1914-es munkáját, amelynek 3., átdolgozott kiadása 1932-ben jelenik meg Jogfilozófia címmel.

1933 májusában a nácik katedrájától elsőként fosztották meg azzal az indokolással, hogy egész személyisége és eddigi politikai tevékenysége alapján nem nyújt semmi biztosítékot arra nézve, hogy most fönntartás nélkül a nemzeti állam mellett lép föl. A kényszernyugdíjazás 12 éve alatt főleg a büntetőjog történetével foglalkozó műveket ír, amelyek külföldön - kezdetben Ausztriában, később Svájcban - jelentek meg. Visszaemlékezéseiben erről azt írja, hogy rosszat akartak neki, de jót tettek vele, mert így meg tudta írni régóta tervezett munkáit.

1945 szeptemberében Heidelbergben visszanyeri professzuráját és dékán lesz. Sorra jelennek meg nagy visszhangot kiváltó művei, ezek között a legfontosabbak:

Fünf Minuten Rechtsphilosophie (1945)

Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht(1946)

Vorschule der Rechtsphilosophie (1947)

Die Natur der Sache als juristische Denkform (1948)

1948. július 13-án fejezi be oktató tevékenységét. 71. születésnapjának estéjén infarktust kap és 1949. november 23.-án meghal.

II. Általános jellemzés:

Jogfilozófus és büntetőjogász, pályáját mint büntetőjogász kezdte, büntetőjogi kérdések vezették el a jogfilozófiához, ezért jogfilozófiájának elméleti előzményei között kell megemlítenünk a német büntetőjogtudomány századforduló körüli vitáit is. Ezeknek a hatására (is) helyezkedett az újkanti értékfilozófia (Windelband, Rickert és Lask) álláspontjára.

Fölfogásának két alap gondolata a módszerdualizmus és a relativizmus. Radbruch jogfilozófiájával, már annak korai megfogalmazásával paradigmaváltást hajtott végre; elfordult a formális, többnyire általános jogtannak nevezett jogfilozófiától, azt a jogfilozófia euthanáziájának nevezte, újra alapozta a materiális jogfilozófiát, amelyben tartalmakról, és nemcsak formákról és struktúrákról van szó. Ebben támaszkodott Stammlerre, de őt meg is haladta.

Kaufmann szerint álláspontja túlvan a természetjogon és a pozitivizmuson; elsősorban jogfogalma képez hidat; Radbruch valójában „harmadik utat” képvisel.

A jogbölcselet közfelfogás Kelsen, Pound és Hart mellet a XX. század négy legjelentősebb jogbölcseleje között tartja számon.

Radbruch jogfilozófiájának alap gondolatai mellett élete végéig kitartott, a részleteket illetően azonban fölfogása változott.

III. A büntetőjogi háttér

A XIX. sz. végén Németországban két szembenálló büntetőjogi iskola alakult ki: a „moderne” Jhering által befolyásolt szociológiai áramlata és a „klasszikusok” fogalomelemző pozitívista irányzata. Az előbbiek vezéralakja Franz von Liszt (1851-1919), az utóbbiaké pedig Karl Binding (1841-1920) volt. A század elején a két iskola közötti gyakorlati különbségek mind jobban elmosódtak, azonban az újkantiánizmus a büntetőjogtudomány filozófiai megújítására ösztönzött.

Ebbe az irányba hatott mindenekelőtt az akaratszabadság problémája, továbbá a büntetőjogi felelősség kauzális és finális mozzanatainak a kérdése továbbá a formális jogellenesség és a materiális értelemben vett jogtalanság ellentmondása. Ennek következtében Radbruch generációja nem csak a dogmatikai és a kriminálpolitikai orientáció harcával találta magát szemben, hanem egy trilemmával, amelyik minden eddigi vitán eluralkodott. Egy fiatal büntetőjogász Németországban 1900 körül 3 dimenzió szerint orientálódhatott: jogtörténet-jogdogmatika, jogszociológia-jogi teleológia, jogi logika-jogi etika. Ebből adódóan úgy tűnt, hogy a büntetőjogi reformoknak csak három lehetséges előképe, vezéreszméje lehet: a törvényállami tradicionalista konzervativizmusé, a bíróságállami pozitívista liberalizmusé és a jóléti állami evolucionista szocializmusé. Ezek a vezéreszmék az igazságosságot, a biztonságot és a célszerűséget látszottak megalapozni. Ennek megfelelően a büntetőjogtudományban három út jött létre, az első a jogbiztonságot, a második a célszerűséget állította a középpontba, a harmadik az igazságosságot kívánta szolgálni.

Ezt az utat a büntetőjogtudomány számára elsőként Stammler jogfilozófiája mutatta meg. Ebben a tudományos légkörben a fiatal Radbruch büntetőjogi tárgyú tanulmányai egy jogfilozófiailag megalapozott büntetőjogi dogmatika kidolgozására irányultak, ami a jogfilozófiai problémák mind behatóbb tanulmányozására ösztönözte.

IV. Jogfilozófiájának bemutatása az 1932/1956 kiadás alapján

Ez a kiadás a főszöveget illetően azonos az 1932-es kiadással, a jegyzetekben azonban tartalmazza Radbruch később keletkezett megjegyzéseit, beszúrásait is. Radbruch a Rph-t változatlan formában, egy utószóval ellátva kívánta újra kiadni, ebben azonban halála megakadályozta. A tervezett utószónak több változata maradt, azok nem voltak nyomdakészek, azokról a szerkesztők a kötet előszavában adnak tartalmi összefoglalást.

1. A Jogfilozófia szerkezete

A Rph Általános részre (1-15 §) és különös részre (16-29. §) tagozódik, a különös részben egyes jogágak illetőleg jogintézmények jogfilozófiai kérdéseit tárgyalja.

Az általános rész tagolása: 1. § Valóság és érték 2. § Rechtsphilosophie als Rechtswertbetrachtung 3. § A jogfilozófia irányzatai 4. § Der Begriff des Rechts 5. § Recht und Moral 6. § Recht und Sitte 7. § Der Zweck des Rechts 9. § A jogeszmé antinómiái 10. § A jog érvényessége 11. § A jog történetfilozófiája 12. § A jog vallásfilozófiája 13. § A jogi ember pszichológiája 14. § A jog esztétikája 15. A jogtudomány logikája.

2. Az értékfilozófiai alapok.

Radbruch jogfilozófiája újkanti értékfilozófiai alapjait műve 1. § Valóság és érték címet viselő 1. §-ban fejt ki. Kiinduló megállapítása, hogy a jogfilozófia a filozófia része, ezért elengedhetetlen, hogy először a jogfilozófia általános filozófiai előfeltételeit /előfeltevéseit (Voraussetzungen) mutassuk meg. Enek kapcsán rögzíti azt is, hogy következő fejtegetéseinek háttérül Windelband, Rickert és különösen Lask elméletei szolgálnak. Ezek kapcsán utalunk az előadáson az újkanti filozófia általános jellemzéseként elmondottakra. Itt emlékeztetőül először csak annyit, hogy

Windelband is, és Rickert is a természetet és a társadalmat illetőleg kultúrát mereven elválasztotta egymástól, és a két terület számára különböző módszereket hirdetett. Rickert ezen az alapon filozófiai rendszerében élesen elválasztotta a valóság birodalmát és az értékek birodalmát. Törekedett ugyan ennek a két birodalomnak a monista fölfogására, de „egy olyan monizmusra, amelyiket átjárt a dualizmus.“ (Moog 246.)

Rickert gondolatait Emil Lask fejlesztette tovább. Három világot különböztet meg: a kauzális és értékmentes valóságot, a tiszta értékek világát és a kettő között az értékes valóságot.

“Lask megállapítása szerint nem elégedhetünk meg a Sein és Sollen, a valóság és az érték egyszerű szembeállításával, hanem közöttük helyet kell biztosítani azoknak a jelenségeknek, amelyek maguk nem értékek ugyan, de elválaszthatatlan kapcsolatban vannak az értékekkel és létezésük csak az értékekkel kapcsolatban képzelhető el.” Ebbe a körbe tartozik többek között a tudomány, a művészet és az erkölcs.

“Lask ezeket a fogalmakat a kultúra gyűjtőfogalma alá vonja. A kultúra egyáltalán nem tiszta érték, hanem humanizmus és barbárság, ízlés és ízléstelenség, igazság és tévelygés keveréke, de minden idetartozó jelenséget egyaránt jellemez, hogy értékre vonatkozik, célja pedig, hogy értéket valósítson meg. (Lask Rph. 275. s köv.)” (Péteri Z 357. old.)

Lask filozófiájához kapcsolódva Radbruch az emberi viselkedésnek, szemléletnek (Verhalten, Haltung) négy lehetséges típusát különbözteti meg, úgymint az értékmentes (wertfreies), az értékelő (bewertendes) viselkedést, szemléletet, amelyekhez két további járul, az értékre vonatkozó (wertbeziehende) szemlélet és a vallás érték meghaladó (wertüberwindende) szemlélete, amelyek különböző módon közvetítenek ez első kettő között.

A módszeresen megvalósított értékmentes viselkedés /szemlélet a természettudományos gondolkodás lényege, a szisztematikusan megvalósított értékelő viselkedés /szemlélet az értékfilozófiát és annak három ágát, a logikát, az etikát és az esztétikát jellemzi.

Az értékre vonatkozó szemléletet Radbruch is a tudomány a művészet és a erkölcs példájával világítja meg. Ezt Péteri Z összefoglalásában mutatjuk be: „a tudomány fogalma egyaránt kiterjed a valóban tudományos eredményekre és a tévedésekre, a művészet fogalmába egyaránt tartoznak valóban művészi alkotások és ízléstelen giccsek, az erkölcs fogalma felöleli a lelkiismereti tévelygéseket is. Mindezeket a fogalmakat egységbe foglalja értékre vonatkozó természetük, vagyis az a sajátosságuk, hogy valamilyen célra, értékre, példánkban az igazságra, a szépre, a helyesre irányulnak.“

Ezeket és néhány további fogalmat a kultúra fogalma fogja össze. A kultúra fogalmának ezért ugyanaz a struktúrája, mint az előbbiekné. A kultúra ugyan nem érték megvalósulás, azonban a kultúra az a létező (Gegebenheit), amelynek az a jelentése /jelentősége, (Bedeutung), az az értelme (Sinn), hogy értékeket valósítson meg, Stammler szavaival, „a helyesre törekszenek”. Az értékre vonatkozó szemlélet tehát a kultúrtudományok szemlélete (Haltung).

„A jogot csak az értékre vonatkozó viselkedés keretei között lehet megragadni. A jog kulturális jelenség, azaz értékre vonatkoztatott (wertbezogene) tény. A jog fogalma csak úgy határozható meg, mint az a tényszerűség /adottság (Gegebenheit), amelynek az az értelme, hogy a jogeszmét megvalósítsa. A jog lehet igazságtalan (summum ius, summa iniuria), de csak azért jog, mert az az értelme, hogy igazságos legyen.” A magatartás és a szemlélet tehát értékre vonatkozó, a jelenségek viszont értékre vonatkoztatottak.

A jogeszmé maga azonban, amelyik a jogi valóság számára egyszerre konstitutív elv és értékmérő /-mérce (Wertmaßstab), az értékelő viselkedéshez /szemlélethez tartozik.

Radbruch jogfilozófiájával az újkanti jogbölcselet korábbi, Stammler és Kelsen nevével fémjelzett formalista dualizmusa trializmussá változott. (vö. Péteri, 358, 362.)

3. A módszerdualizmus:

A módszerdualizmusról valott fölfogását elsősorban a Rph 2. §-ban (Rechtsphilosophie als Rechtswertbetrachtung) fejti, ez magyarul is megjelent.

Kiinduló gondolata: A jogfilozófia a jog értékelő szemlélete, a „helyes jogról szóló tan“. A jogértékelő szemlélet módszerének két lényegi ismertetőjegye van: a módszerdualizmus és a relativizmus.

1. Módszerdualizmusának kiinduló gondolata az újkanti jogbölcseletre általában jellemző, Stammler és Kelsen kapcsán már tárgyalt tétel, a van (Sein) és a legyen (Sollen), a létező és az érték elválasztása.

2. Módszerdualizmusának második, általa lényegesnek tartott tétele szintén az újkanti fölfogás képviselőinek közös nézete: a legyen, a Sollen csak deduktíve alapozható meg logikailag. „A kanti filozófia arra tanít bennünket, hogy abból, ami van, lehetetlen arra következtetni, ami értékes, ami helyes, aminek lennie kell. Valami pusztán azért, mert van vagy volt, vagy akár mert lesz, még sohasem minősül helyesnek. Ebből adódik a pozitivizmus elvetése, amely a létezőből; a historizmusé, amely a múltból; az evolucionizmusé, amely a keletkezőből következtet a kellőre. ... Legyen-tételek, értékítéletek, megítélések induktív módon nem alapozhatók létmeghatározásokra, hanem csak deduktív módon más tételekre. Az értékszemlélet és a létszemlélet önálló, önmagukba zárt körökként léteznek egymás mellett. Ez a módszerdualizmus lényege.”

3. Az újkanti fölfogás más képviselőihez képest Radbruch jobban hangsúlyozza, hogy a logikai levezethetőség elutasítása korántsem zárja ki a kauzális kapcsolat elismerését és azok figyelembevételét sem utasítja el. Radbruch: a Sollent a Sein okozza ugyan, abból azonban nem alapozható meg. „Itt nem a lét-tények és értékítéletek kauzális, hanem sokkal inkább a lét és érték logikai viszonyáról van szó. Nem állítjuk ezzel azt, hogy a lét-tények nem okozhatnak értékeléseket, hanem inkább hogy nem alapozhatók ezekre.” Radbruch a kauzális összefüggések jogfilozófiai figyelembevételét sem utasítja el, ami különösen az eszme anyagi meghatározottságának valamint a pszichikai tények közvetítő szerepének a vizsgálata során látható.

4. Sajátos, az újkanti gondolatkör más képviselőitől megkülönböztető jellemző vonása jogfilozófiájának a dualizmus oldására, a jognak a valósághoz való közelítésére irányuló törekvése. Ebben is Lask hatása érződik. (Erről bővebben Peschka A polgári jogelméleti gondolkodás 18-19. old.)

4. Relativizmusa

Relativizmusa módszerdualizmusából következik, hiszen ha a legyen tételeket csak más legyen tételek alapozhatnak meg és bizonyíthatnak, akkor szükségképpen általános, végső legyen-tételekhez, értékítéletekhez jutunk el. Ezek azonban már deduktíve sem alapozhatók meg, „éppen ezért a végső legyen tételek megbizonyíthatatlanok, axiomatikusak; nem a megismerésre, hanem csupán a hitvallásra tartoznak. Ahol tehát a végső legyen-tételekről ellentétes

megállapítások, ellentétes értékszempéletek s világnézetek vitatkozva állnak egymással szemben, ott nem lehet tudományos egyértelműséggel dönteni - a legyen tételek bizonyíthatatlanok.”

Mit tehet akkor a tudomány, a jogfilozófia?

Radbruch válasza szerint a legyen területén a jogfilozófia háromféle dolgot tehet: Az első a legyen—tételben foglalt cél megvilágítása. A jogfilozófiának ezt a feladatát nem szabad összetéveszteni a legyen-tételben foglalt cél megvalósításához szükséges eszközök fölkutatásával, noha a felületes olvasás erre csábíthat. A szöveg pontosan a következő: „Először is fölkutathatja a legyen-tételben foglalt cél megvalósításához szükséges eszközöket. A jogi célnak megfelelő eszközök helyes kiválasztására vonatkozó iránymutatás persze nem jogfilozófia, hanem jogpolitika. A jogi cél által föltételezett eszközre vonatkozó megfontolások azonban nemcsak a jogpolitika módja szerint, a cél szemszögéből tekinthetnek az eszközt, hanem megfordítva, az eszközökből kiindulva is visszatekinthetnek a célra, s a célt teljes terjedelmében beemelhetik a tudatba az elengedhetetlen eszközök valamint a velük elkerülhetetlenül összefonódó kísérő hatások fölmutatása révén. S a célhoz tartozó eszközök fontolóra vétele, az általuk megvalósítandó cél megvilágítása már jogfilozófia.” Vagyis a cél megvalósításához szükséges megfelelő eszközök fölkutatása, kiválasztása még nem jogfilozófia, hanem jogpolitika. A jogfilozófia az eszközökből kiindulva a cél és eszköz viszonyának a tudatosítása, az elengedhetetlen eszközöknek és az elkerülhetetlen kísérő hatásoknak a fölmutatása, vagyis a cél megvilágítása. Másodszor a jogfilozófia feladata, hogy a legyen tételek általánosabb, végső világnézeti előföltevéseit is világítsa meg. „Az értékelőnek tudatában kell lennie annak, hogy miközben a legyen-tételben foglalt meghatározott jogi célját mérlegeli, nemcsak a célhoz kauzális szükségszerűséggel kapcsolatos eszközt, de a célhoz logikai szükségszerűséggel fonódó általánosabb értékeléseket sem utasíthatja el; mindkét irányban a cél teljes terjedelmébe bepillantást kell nyernie.”

A harmadik feladat az egyáltalán elgondolható végső előföltevések kimunkálása és rendszerezése, s így ha nem is a jogfilozófia rendszerének, de lehetséges rendszerei tökéletes rendszertanának a meghatározása. Ezt a célok már vázolt jogfilozófiai megvilágítása teszi lehetővé, hiszen éppen ezáltal válnak végül is rendszeresen kidolgozhatóvá az egyáltalán elgondolható végső előföltevések, s ezért lehet az egyáltalán lehetséges világnézetek topikája keretében a lehetséges jogfölfogások topikáját megalapozni.

A jogfilozófiának ezeket a feladatait a jog értékelő szemlélete jellemzi, ami azonban nem azonos a célkitűzéssel, hanem az a célokról való gondolatok megvilágítása és kiigazítása. „Amit az értékelő magában gondol, az csak az értékelés kiindulópontja. Ám az értékelés gondolati célja az, amit az értékelőnek e kiindulópont szerint a kauzális és logikai következetesség mértéke szerint gondolnia kellett volna. Nem a célról való gondolatok rögzítése, hanem azok megvilágítása és így kiigazítása a jogfilozófia feladata.”

Radbruch szerint a relativista jogfilozófia nem foszthatja meg az egyént az ellentétes jogfölfogások közötti választástól, csak arra szorítkozhat, hogy a választás lehetőségeit kimerítően bemutassa és a választás előföltevéseinek és következményeinek a logikus és következetes végiggondolására késztesse, és így azt tudatossá tegye.

Radbruch ezt az elvet saját fölfogására is vonatkoztatja, relativizmusa tudatosan vállalt és nem jobb híján követett relativizmus. Annak lényegét akként fogalmazza meg, hogy minden értékítélet helyességét csak egy meghatározott felsőbb értékítülethez viszonyítva egy meghatározott érték- és világszemlélet keretében dönti el, és nem vizsgálja sem az értékítélet, sem a kérdéses érték- és világszemlélet helyességét. Ez lemondást jelent ugyan a végső állásfoglalások tudományos megalapozásáról, de nem magáról az állásfoglalásról. Sőt szerinte a relativizmus sokkalta képebb arra, hogy világnézetet megalapozzon, mivel mind az agnosztikus, mind a szkeptikus mind a tudatosított relativista álláspontot képes megalapozni: „Megállhat saját állásfoglalás nélkül a végső értékkelő állásfoglalások bemutatásánál azért, mert mindegyik jogosságában kételkedik; vagy megállhat azért, mert valamelyik jogosságában szilárdan hisz, csak nem képes azt bizonyítani. Ám lehetséges harmadik fölfogás is, amely azért mondhat le az egymással vetélkedő értékelések közti állásfoglalásról, mert képviselőik számára kizárólag kötelező jellegükben valamennyit egyenlően jogosultnak tartja.”

Radbruchnak ez a relativizmus fölfogása vezet el a jogfilozófiák és a világnézetek kapcsolatának a vizsgálatához.

5. A jogeszme és a jogfogalom

E két kategória megkülönböztetésével szintén az újkanti hagyományokhoz, Stammlerhez kapcsolódik, azt azonban jelentősen átértelmezi. Stammlernél a jogfogalom és a jogeszme is formális gondolkodási kategória, mindkettő jogi gondolataink rendezésében játszik szerepet. Különbségük Stammlernél abban fejeződik ki, hogy a jog fogalma, meghatározása elhatároló jellegű, a jog és más hasonló jelenségek elhatárolására szolgál, a jogeszme pedig arra, hogy a jogot mint akarást az akaratok összességébe beiktassa, azokkal harmóniába hozza.

Radbruch a jog fogalmának és a jogeszméjének a kategóriáit materiálisan értelmezi, azok tartalma nem lehet tetszés szerint bármi. Ennek során is elsősorban Lask gondolataira támaszkodik.

A kérdés tárgyalásának mottójául Goethe-t idézi: „Aki az eszmétől irtózik, annak végül fogalma sem lesz.” Ez a mottó jólfejezi ki Radbruch kiinduló gondolatát, amely szerint a jog megalapozott fogalmához a jog eszméje nélkül nem lehet eljutni.

A jog fogalmának a kérdése első pillantásra nem a jogfilozófiához tartozik, hanem a jogtudományhoz. A jogtudomány újra meg újra megkísérli, hogy a jogi jelenségekből induktív úton jusson el a jog fogalmához. Generalizáló indukció útján azonban számtalan általános fogalomhoz lehet eljutni, nem lehet azonban így megindokolni, nem lehet kimutatni, hogy nem véletlenszerű, hanem szükségszerű és teljesítőképes fogalomról van szó.

A jog fogalma kultúrfogalom, azaz az értékre vonatkoztatott valóság fogalma, egy olyan valóságé, amelynek az az értelme, hogy egy értéket szolgáljon. A jog az a valóság, amelynek az az értelme, hogy a jogi értéket, a jogeszmét szolgálja. A jogfogalom tehát a jogeszmére irányul.

A jog eszméje nem lehet más, mint az igazságosság. Az igazságosság azonban lehet szubjektív mint igazságosság-érzés, és lehet objektív igazságosság. A jogfilozófiában erről az utóbbiról van szó, amelyik viszont különbözik az erkölcsi jótól, nem annak egyik megnyilvánulása. Az erkölcsi jó ugyanis az egyes emberre vonatkozik, objektív értelemben igazságos csak egy emberek közötti viszony lehet.

Az igazságosság azonban még egy szempontból is kettős természetű. Igazságosnak lehet nevezni egyfelől egy törvény alkalmazását vagy követését, másfelől pedig magát a törvényt. Az első helyesebb jogszerűségnek (Rechtlichkeit) nevezni. Itt nem

erről, a pozitív jog szerinti igazságosságról van szó, hanem arról az igazságosságról, amelyen a pozitív jog megméri.

Az ebben az értelemben vett igazságosság egyenlőséget jelent. Azonban maga az egyenlőség is különböző értelmű lehet. Az lehet abszolút vagy relatív; ez a megkülönböztetés Arisztotelészhez, az osztó és kiegyenlítő igazságosság különbségéhez kapcsolódik. (Erről Samu-Szilágyi: Jogbölcselet 53. old.) A kiegyenlítő a magánjog igazságossága, az osztó a közjogé. A kiegyenlítő igazságosság egyenlő jogúak közötti igazságosság, ezért föltételezi az osztó igazságosságot, amelyik a résztvevőknek megadja a jogegyenlőséget, az egyenlő forgalomképességet, az egyenlő státuszt. Ezért az osztó igazságosság az igazságosság ősfarmája. Abban leljük meg az igazságosságnak azt az eszméjét, amelyre a jogfogalomnak irányulnia /orientálódnia kell (muß).

Egyedül az igazságosságból azonban a jogeszmé nem konstruálható meg. Az egyenlőség nem adottság, hanem mindig csak az adott egyenlőtlenlétektől egy meghatározott szempont alapján való elvonatkoztatás. Az igazságosságnak más alapelvekkel való kiegészítésre van szüksége.

Az igazságosság ugyan nem az egyedüli jogelv, de az a sajátos jogelv, amelyik a jog fogalom meghatározása számára mértékadó: a jog az a valóság, amelyiknek az az értelme, hogy az igazságosságot szolgálja. (Ezt többször is megismétli!)

Ezzel megmutattuk az utat, hogyan juthatunk el a jog fogalmához, de magát a jog fogalmát még nem kaptuk meg. Föl kell tárnunk, melyik az a valóság, amelyik az igazságosság szolgálatára hivatott, vissza kell következtetnünk a jogi valóságról annak értelmére. Az eszme anyagi meghatározottságánál fogva /folytán vagyunk abban a helyzetben, hogy az eszméből következtetéseket vonjunk le arra az anyagra, amelyik tekintetében az érvényes.

A jog fogalmát a jogeszméből vezeti le: melyik az a létező, amelyik a jogeszmét szolgálja. Azok a valóságok, amelyeknek az az értelme, hogy az eszmét szolgálják, pszichológiai természetűek, értékeléseket és követelményeket fejeznek ki. Köztes képződmények az eszme és más valóságok között. Mint pszichológiai tények a valósághoz tartoznak, ugyanakkor más valóságokkal szemben mércéket állítanak. Ilyenek a lelkiismeret, az ízlés, az értelem. A jogeszmének megfelelő tény a rendelkezés (Anordnung). A jogi rendelkezés lényegét úgy foglalhatjuk össze, hogy az pozitív és egyben normatív, társadalmi és általános (generell) természetű. A jog fogalma eszerint az a valóság, amelyik értelmének megfelelően a jogeszmé szolgálatára hivatott, amelyiknek az az értelme, hogy az igazságosságot szolgálja, mint az emberi együttélésre vonatkozó általános rendelkezés.

Ez a (már 1914-ben megfogalmazott) jogfogalom Arthur Kaufmann szerint két szempontból is figyelemreméltó. Először, hogy nem pozitivistá: Radbruch a pozitívizmussal szemben hangsúlyozza, hogy csak azoknak a normáknak van jogi minősége, amelyek az igazságosságra vonatkoznak, arra orientálódnak. Másodsor, Radbruch jogfogalma nem természetjogi, mivel a „helyes jog” nem azonos az abszolút jogi értékkel, az igazságossággal. A magukban vett értékek (Werte an sich) ugyanis Radbruch szerint csak az ideális nem pedig a valóságos világhoz tartoznak, így az értékes valóság világához sem. Ezért Radbruchnál csak a helyes jog csak megközelítőlegesen helyes jog, és Stammler fölfogásával egyezően a pozitív jog része. Másrészt azonban Radbruch az elvetendő (verwerfliches) jogot sohasem fogadta el, korai időszakában sem.

Radbruch hangsúlyozza, hogy jogmeghatározása nem induktív, nem jog(ász)i, hanem az előtti (vorjuristisch), a jogtudomány vonatkozásában a priori természetű. A jogi jelenségek éppen azért „jogi” jelenségek, mert a jog fogalma őket átfogja. A jogfogalom egyes jogi fogalmak egész sorát tartalmazza, amelyek szintén a priori természetűek, és a jogtudomány munkaeszközei, a jogász gondolkodás megkerülhetetlen kategóriái. Ilyenek a jogi norma, a jogforrás, a jogszerűség és jogellenesség, a jogviszony, az alanyi jogok és jogi kötelességek, a jogalany és a jogtárgy, és még számos további ilyen fogalom.

Az igazságosság mértékadó, alapvető és egyben kiegészítésre szoruló jellege vezet át a jogeszmé összetevőinek a problémájához. Mielőtt ennek bemutatására rátérnénk, a jogeszmé és a valóság kapcsolatáról röviden.

A jogeszmét a valósághoz közelítő közvetítő kategória a dolog természete és az eszmé anyagi meghatározottsága, ami már a Kielben írt Rechtsidee und Rechtsstoff c. tanulmányában megjelent. Eszerint szerencsés intuícióval a dolog természetében megpillanthatjuk a jogeszmét és föltárulhat az eszmé anyagi meghatározottsága, ami az anyag számára és az anyag általi meghatározottságot jelent, vagyis hogy az eszmé valamely meghatározott anyag számára érvényes, ehhez hozzárendelt és így az uralni kívánt anyagtól újjól meghatározott.

(Peschka 1981:19.) A szobor formája és anyaga viszonyával analóg a jogeszmé és a joganyag viszonya. Ezt a viszony fejezi ki a „dolog természete” kategóriája is. „Miként a művészi eszmé alkalmazkodik a matériához, és más és más lesz attól függően, hogy bronzban vagy márványban kell-e megtestesülnie, akként minden eszmének veleszületett sajátja, hogy a matériához idomul. Lehetséges, hogy az eszmét az anyagból és az anyagban pillantsuk meg. Ílymódon láthatta Michelangelo Dávid alakját a márványtömbben. Ugyanerről van szó, amikor a jogász a „dolog természete” szerint dönt. Ám az eszmé ilyen megpillantása az anyagban az intuíció szerencsés pillanata, és nem a megismerés módszere. A módszeres megismerés számára nincs más hátra, mint hogy a legyen tételket más legyen tételkekből vezesse le, s ne induktív módon a lét-tényekre alapozza.” (Radbruch Jogfilozófia 229-230. old.)

A jogeszmé Radbruch szerint objektíve is relatív, mivel a jogeszmé a jog számára egy meghatározott nép és kor joga számára adott eszmény.

6. A jogeszmé kibontása, a jogeszmé összetevői

Az előzőek szerint a jogeszmé magvát az igazságosság, mégpedig alapvetően az osztó igazságosság képezi, de nem azonos azzal, hanem további összetevőket is tartalmaz.

“Vizsgálódásainkból következik, hogy az igazságosság a specifikus jogeszmé, kielégítő ahhoz, hogy belőle a jog fogalmát kifejtsük, a jogeszmé azonban nem merül ki az igazságosságban. Az igazságosság egyedül két okból sem kielégítő, hogy belőle tartalmilag meghatározott jogi normákat vezessünk le. Az igazságosság megparancsolja ugyan, hogy az egyenlőket egyenlően, a különbözőeket pedig különbözőségük mértéke szerint különbözőképpen kezeljük, (sic!) nyitva hagyja azonban azt a két kérdést, hogy ki tekintendő egyenlőnek vagy különbözőnek, és hogy ők hogyan kezelendők. Az igazságosság a jogosnak csak a formáját határozza meg. Ahhoz, hogy a jog tartalmához eljussunk, az igazságosság mellé egy második gondolatnak is oda kell állnia, a célszerűség gondolatának.”

“Amíg az igazságosság kérdése független mindenféle célszerűségi megfontolástól, így az állam céljától függetlenül is fölvethető és megválaszolható, a jog céljára

irányuló kérdés keretében elsőnek az állam kerül be vizsgálódásainkba. Mivel a jog lényeges részében államakarat és az állam lényeges részében jogi berendezkedés /jogintézmény (Rechtseinrichtung), a jog céljának és az állam céljának a kérdései egymástól elválaszthatatlanok.”

“Ha a jog céljára kérdezzük, akkor olyan céleszmére kérdezzük, amelyen a jog megmérhető (zu messen ist). Erre a kérdésre azonban csak azon meggyőződés által kaphatunk választ, hogy melyik az az érték, amelynek szolgálatára az igazságosság mellett a jog alkalmas és hivatott.”

Ez átvezet a végső értékek problémájához. Ezt Radbruch először azok hagyományos triászra alapján, majd a világnézetek tipológiája segítségével világítja meg.

“A végső értékek hagyományos triászát a jónak, az igaznak és a szépnek az ideálja képezi, mint erkölcsi, logikai és esztétikai érték. Ezeket vizsgálva azonnal be kell látnunk, hogy közülük a jog csak egynek a szolgálatára lehet hivatott, ez pedig az erkölcsi jó.” Azonban “az erkölcsi jó más abszolút értékeket, az igazat és a szépet is magába foglalja, amennyiben azok mint az erkölcsös cselekvés céljai (Ziele) bekerülnek az etikai jó tanába (ethische Güterlehre). Az etikai jó és az etikai kötelesség tanai egymással kölcsönös függőségi viszonyban állnak. Az igazság mint erkölcsi jó kötelesség-követelményeket hív létre (igazmondás, őszinteség). Az így adódó erkölcsi javak /értékek (Güter) azonban egyidejűleg valamennyien nem érhetőek el. Egyiküket sokszor csak azon az áron tudjuk szolgálni, hogy a többieket elhanyagoljuk vagy akár meg is sértjük. Ez rögtön világosá válik, ha magunk elé idézzük a különböző etikai értékek (Güter) szubsztrátumát.”

Az erkölcsi jónak ebből az összetettségéből is egyrészt az következik, hogy a jog csak akkor képes az erkölcsi jó szolgálatára, ha az igazságosság mellett más értékeket is figyelembe vesz; másrészt pedig ezeknek az ellentmondásos viszonya, a jogeszmé összetevőinek antinómiája, ami viszont a közöttük való választás szükségességére mutat rá. A választás szükségessége vezet el az alapjukul szolgáló világnézetek tipológiájához. Erre a jogfilozófiák és a világnézetek kapcsán térünk vissza, előbb itt Radbruchnak a jogeszmé összetevőire vonatkozó gondolatmenetét folytatjuk.

Arra a kérdésre ugyanis, hogy melyik jogi rendelkezés célszerű, csak a különböző jog- és államfölfogások alapján lehet megválaszolni. Ezek, azaz a később ábrázolt individualista, kollektivistista és transzperszonális fölfogások között azonban tudományos döntés nem lehetséges, a tudomány csak azt mutathatja meg, milyen normákat kell elfogadni, ha valaki az egyik vagy másik álláspont mellett dönt. Ezért a célszerűség mint a jogeszmé összetevője szükségképpen relatív.

„Ez a relativizmus azonban nem lehet a jogfilozófia utolsó szava. A jogot mint az együttélés rendjét nem lehet az egyedek véleménykülönbségeinek átengedni; ennek mindenképp fölötte álló, egyetlen rendnek kell lennie.”

A jog mindhárom említett álláspontból szükséges, ezért kötelezőként kell elismerni. Sőt éppen a relativista alapbeállítottság vezet a pozitív jog szükségességének és kötelező erejének az elismeréséhez, vagyis hogy a legfőbb érték tudományosan nem állapítható meg. “Ha a jog célja és az annak eléréséhez szükséges eszközök tudományosan egyértelműen megismerhetőek lennének, elkerülhetetlen lenne az a következtetés, hogy ezen, a tudomány által elismert természetjog előtt az eltérő pozitív jog érvényességének el kell enyésznie, mint a leleplezett tévedésnek a föltárt igazság előtt; a bizonyíthatóan helytelen jog érvényessége számára semmiféle

igazolás nem gondolható el. Mivel azonban a jog céljának a kérdését nem lehet másként megválaszolni, mint a szerteágazó, sokrétű (mannigfaltig) pártvélemények felsorolásával, éppen a természetjognak ebből a lehetetlenségéből következik a pozitív jog érvényességének a megalapozása; a relativizmus, amelyik eddig csak vizsgálódásunk módszere volt, most mint építőelem lép be rendszerünkbe. (Radbruch 1932/1956: 178-179.)

A jogot mint az együttélés rendjét nem lehet az egyedek véleménykülönbségeinek átengedni; ennek mindenek fölött álló, egyetlen rendnek kell lennie. Ezzel megjelenik a joggal szemben támasztott harmadik egyenértékű követelmény, a jogeszmé harmadik alkotóeleme, a jogbiztonság. Az a jog pozitívításából következik: a jog pozitívítása vagyis tételezettsége akkor elégíti a célszerűség követelményét, ha az egységes és egyértelmű tételezés, vagyis megfelel a jogbiztonság követelményének is. Másrészt a jog biztonsága is megköveteli a jog pozitívítását: ha nem állapítható meg, mi az igazságos, úgy azt kell tételezni, aminek jogszerűnek kell lennie, mégpedig olyan fórumon, amely képes arra, hogy a lerögzítettet keresztülvigye. A jog pozitívítása ezzel a legfigyelemreméltóbb módon maga válik helyességének előfeltételévé: ahogy a pozitívítás hozzátartozik a helyes jog fogalmához, éppúgy feladata a pozitív jognak, hogy tartalmilag helyes legyen. Itt ismét jól látható, hogy Radbruch elmélete „nem pozitivista, mivel az értékeket is bevonja, persze a relativizmus árán; és nem is természetjog, mert a jogeszméből „abszolút helyes jog” nem következik.” (Kaufmann) Vagyis: nem megmond, hanem kizár.

Ezzel teljessé válik a jogeszmé elemeinek a sora: igazságosság, célszerűség, jogbiztonság.

“A jogeszmé három alkotóeleme megköveteli, föltételezi egymást, - ám ugyanakkor ellent is mondanak egymásnak.”

Az igazságosság elvontsága miatt igényli a célszerűséget, a valósággal való kapcsolata következtében megköveteli a jogbiztonságot. A jogbiztonság hiánya anarchiához, kiszámíthatatlansághoz vezet, ami önmagában ellentétes az igazságossággal.

A célszerűség, a célok közötti választás föltételez valamilyen igazságosság-fölfogást, és a célszerűség is megköveteli a jogbiztonságot: ami bizonytalan, nem lehet célszerű.

A jogeszmé másik két összetevőjének jogbiztonság általi föltételezettsége bonyolultabb kérdés, kapcsolatuk közvetettebb, határesetekben nyilvánul meg, azt Radbruch a Rphban nem is részletezi. Nézetem szerint azonban — éppen az eszmé anyagi meghatározottságára támaszkodva — kifejthető. A jogbiztonság stabilitást jelent, aminek a biztosítása esetenként megkívánja a célszerűség vizsgálatát, főleg a teleológiai értelmezés közvetítésével. Másrészt — normális körülményeket figyelembe véve és hosszabb távon a jogbiztonságban benne rejlő stabilitásigény megkívánja az igazságosság bizonyos minimumát.

A három összetevő szükségszerű ellentmondásosságát Radbruch a jogeszmé antinómiái kapcsán tárgyalja, először mint az igazságosság és a célszerűség ellentétét, másodsor a jogbiztonság ellentétét az igazságossággal és célszerűséggel, végül a jogbiztonság önmagán belüli ellentmondásait.

“Az igazságosság és célszerűség ellentétes követelményeket állítanak föl: az igazságosság egyenlőséget jelent, a jog egyenlősége pedig a jogtétel általánosságát követeli. ... A célszerűségnek azonban, amennyire csak lehetséges, individualizálnia

kell. Így kerül egymással ellentétbe az igazságosság és a célszerűség.” (Radbruch 1932/1956: 234-235.)

További ellentét, amikor az egyik oldalon lévő igazságossággal és célszerűséggel a másik oldalon a jogbiztonság kerül szembe, gyakran az individualizáló célszerűségnek ellentmondó vonásokat ruház a jogra.

“Ámde az egyik oldalon lévő igazságossággal és célszerűséggel ekkor a másik oldalon a jogbiztonság kerül szembe. A jogbiztonság pozitivitást követel, és a pozitív jog az igazságosságra tekintet nélkül akar érvényesülni. ... Tartalmi követelményeket is támaszt: a jog kezelhetőségének, gyakorlatiasságának kívánalmát. Ezzel gyakran az individualizáló célszerűségnek ellentmondó vonásokat ruház a jogra.”

A jogbiztonság követelményei végül ellentmondásba kerülhetnek a pozitivitásból - ami önmagában is a jogbiztonság egyik követelménye - fakadó követelményekkel: Az elévülés, az elbirtoklás, a magánjogi birtokvédelem, a nemzetközi jogi status quo intézményeiben a jogellenes állapotnak is jogfosztó vagy jogot biztosító hatást tulajdonítanak - és épp az állandóság, a jogélet biztonsága érdekében.

Mivel a jogeszmé összetevői egymással ellentmondásos viszonyban vannak, az ellentét adott rendezése, vagyis a három elem rangsora is relativisztikus, a három különböző legfelső jogi érték racionálisan megállapítható rangsorrend nélkül áll rendelkezésre. Rangsorolásuk tehát egyrészt az adott körülményeknek, másrészt pedig politikai és világnézeti álláspontoknak a függvénye: „az állam- és jogfölfogástól és a pártállástól függ, az igazságosság követelményének mennyiben kell megelőznie más, a jogra vonatkozó követelményeket, vagy előnyt adnia ezeknek.”

Mindebből két következtetés adódik. Az egyik szerint “az eredmény tehát az, hogy a jogeszmé három oldala, az igazságosság, a célszerűség és a jogbiztonság a jogot minden vonatkozásban közösen határozza meg, jóllehet egymással éles ellentétbe juthatnak” és ezért kölcsönösen korlátozzák is egymást.

“Ám a jog tartalmát mindhárom elv meghatározza. Jóllehet a jogi tartalom nagyrészt a célszerűség uralja, e tartalmakat az igazságosság mégis módosítja. ... Létezik továbbá seregnyi olyan előírás, amelyeket általában nem a célszerűség, hanem az igazságosság és a jogbiztonság diktál.”

A másik következtetés az, hogy a jogeszmé elemeinek ez a viszonya egy sajátos jogfilozófiai problémához vezet, nevezetesen azok rangsorának a kérdéséhez.

Ehhez bizonyos elvont támpontokat Radbruch már ezen elemek megfogalmazása során is ad, amennyiben az igazságosságot és a jogbiztonságot is általános érvényűnek nevezi, és ezen belül az igazságosságot abszolút, de formális elemnek. Velük szemben a célszerűség két vonatkozásban is relatív, egyrészt a másik két elemhez való viszonyában, másrészt tartalmában is.

Ennek a rangsornak a konkrétabb meghatározása a jog érvényességének a problémájához vezet, az a jog érvényességéről vallott fölfogástól függ.

A jogeszmé összetevőinek rangsora és a jog érvényességének azzal összefüggő problémája az a pont, ahol Radbruch nézetei 1933 és 1945 között a legnagyobb mértékben megváltoztak.

A 1933 előtt írott munkáiban a hangsúly a jogbiztonságra kerül. Ezt a jogeszmé összetevőinek korábban vázolt relativitásával alapozza meg: mivel a jog céljának és az annak eléréséhez szükséges eszközöknek a megállapítását „az ész és a tudomány nem tudja teljesíteni, ezért kell az akaratnak és a hatalomnak azt magára vállalnia. Mivel senki sem képes megállapítani, mi az igazságos; valakinek le kell szögeznie, hogy minek kell jogosnak lennie.” (Radbruch

1932/1956:179.) Ugyanakkor “az együttélés rendjét nem lehet az együttélő egyedek jogi nézeteinek átengedni, mivel ezek a különböző emberek ellentétes utasításokat adnának, ezért egy egyének fölött álló helynek kell (muß) egyértelműen szabályozni /rendelkezni.“

A jog pozitivitásából következik, hogy a jog tartalmáról hozott döntés a hatalom feladata, mivel ennek során csak azok az emberek jöhetnek szóba, akik képesek arra, hogy utasításaiknak engedelmességet szerezzenek, tehát akiknek a rendelkezései rendszerint hatékonyak. (Verdross 1958:201.)

“Ézért a jog tételezésének a joga azt illeti meg, aki a ellentétes jogi nézetekkel szemben is képes azt érvényre juttatni. Aki a jogot képes érvényre juttatni, ezáltal igazolja, hogy a jog tételezésére hivatott.” (Radbruch 1932/1956: 177.)

„A jogbiztonság megelőzi az igazságosságot”; a jog közelebbi és közvetlen célja a jogbiztonság, valamilyen egyének fölötti rend megteremtése és az egyéni igazságosság-fölfogások vitájának autentikus döntéssel való gyakorlati elintézése, hogy azoknak autoritativ hatalmi szóval véget vessen.

Ezt az álláspontját jól jellemzik a következő szavai: “A bíró számára hivatásbeli kötelesség a törvény érvényesítése, hogy saját jogérzetét föláldozza az autoritativ jogi parancs előtt; csak azt kérdezheti, mi a jogos, és azt nem, hogy az vajon igazságos-e.” “A bíró, aki a törvény szolgálatába állítja magát, tekintet nélkül annak igazságosságára, ennek ellenére nem válik az önkény pusztán véletlenszerű céljainak a kiszolgálójává. Még akkor is ha - mivel a törvény így akarja - megszűnik az igazságosság szolgája lenni, még mindig a jogbiztonság szolgája marad. Megvetjük a papot, aki meggyőződése ellen prédikál, de tiszteljük a bírót, aki ellentétes jogérzete által nem hagyja magát törvény iránti hűségében megzavarni.” “Az igazságos férfiú több, mint a pusztán törvénytisztelő, de igazságos bíró nem lehet más, mint jogot követő (rechtlicher Richter).” (Radbruch 1932/1956:182.)

“A pozitív jog érvényessége tehát a jogbiztonságon alapul [181] a békén, a renden.” Ennek alátámasztására a Faustot és Pál apostolt idézi.

„Ki nyugalmat hoz, urunk az legyen.” (Goethe Faust II. Akt IV., 1963-as m kiad 363. old.). Az az „alapnorma” (Grundnorm), amelyen a pozitív jog érvényessége nyugszik. Pál a Rómabeliekhez, 13, 1. Minden lélek engedelmeskerdjék a felsőbb hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek. “

Radbruch szerint elméletében “hatalom és a jog kapcsolata ezáltal filozófiai megalapozást kapott.” Érvényesség elméletében túllépett a jog(ász)i pozitivista és az empirikus érvényesség- elméleteken, amennyiben “a jog érvényességét nem egy föltételezett elismerésre alapozzuk, hanem az alávetetteknek a jog érvényessége iránti valódi érdekére”. Ez “a filozófiai érvényességtan azonban nem vezet szükségképpen az érvényes és a helyes jog azonosításához, a pozitív érvényességnek az abszolút érvényességgel (Gültigkeit) való azonosításához, a természetjogi tévtanokba való visszaeséshez.” (Radbruch 1932/1956:178.)

Másrészt “Nem estünk ezzel vissza a szociológiai érvényességtanba. A jog nem azért érvényes, mert képes érvényre juttatni magát, hanem akkor érvényes, ha képes érvényre juttatni magát, mert csak akkor képes a jogbiztonságot biztosítani /garantálni.”

A jogbiztonságra alapozás “azonban az érvényesség kérdésében nem maradhat a jogfilozófia utolsó szava. Csak azt mutatta meg, hogy a jogbiztonság érték, és hogy a pozitív jog által nyújtott jogbiztonság az igazságtalan és célszerűtlen jog érvényességét is igazolhatja. Nem mutatta azonban meg a jogbiztonság föltétlen

elsőbbségét (Vorrang) az általa talán kielégítetlenül hagyott igazságosság és célszerűség követelményeivel szemben.”

“A jogbiztonságnak ez az elsőbbsege azonban nem abszolút.“ Annak “megállapítása, hogy minek kell jogosnak lennie. (...) nem azt jelenti, hogy mi a helyes. A hatalom birtokosának jogalkotási hatásköre egy meghatározott jogfölfogást a jogrend alapjává tehet, de azt nem kiálthatja ki általánosan érvényes jogi igazságnak, a hatalmi harcoknak véget vethet, de nem vethet véget a vélemények harcának.”

“A jogeszme három oldala egyenértékű, és összeütközésük esetén nem dönthet más, mint az egyéni lelkiismeret. Mindenféle pozitív jognak a maradéktalan érvényessége nem igazolható. Lehetségesek olyan „szégyenteljes törvények” (Schandgesetze), amelyekkel szemben a lelkiismeret megtagadja az engedelmességet. (Ne feledjük: ezt 1932-ben írta!)

A II. világháború után a jogeszme összetevői közül az igazságosság kerül az első helyre. Ennek részleteiről később.

7. A jogfilozófia és a világnézetek

A korábbiakban többször utaltunk Radbruchnak a jogfilozófia és a világnézetek kapcsolatára vonatkozó nézeteire. Abból, hogy a jogfilozófia a jog értékelő szemlélete, a „helyes jogról szóló tan”, következik a különböző világnézeteknek a jogfilozófia számára való relevanciája, relativizmusából, vagyis hogy a végső értékek közötti választás tudományosan nem alapozható meg, ugyanakkor az szükségszerű, következik a világnézetek és a jogfilozófiák kapcsolatának elkerülhetetlensége. Ezek a világnézetek és a hozzájuk kapcsolódó jog- és államfölfogások az értékek közötti választás során támpontul szolgálnak. Radbruch szerint a különböző világnézetek politikai pártokhoz kapcsolódnak, ezért úgy fogalmazott, hogy “a jogfilozófia egyfelől a szellem szférájába átemelt pártharc, másfelől pedig a politikai pártharc sem más, mint egy nagyszerű jogfilozófiai vita. „Minden nagy politikai váltást a jogfilozófia készített elő vagy kísért. Kezdetben van a jogfilozófia és a vég a forradalom.”

A kérdést először a “Bevezetés a jogtudományba” 1910-es kiadásában tárgyalta, individualista és individuumbólötti (überindividualistisch) kultúrafölfogást különböztetve meg azon az alapon, hogy ki tekintendő a kultúra rendeltetészerű hordozójának, az individuumbólötti lények, a népek vagy az emberiség.

1914-ben már három ilyen alapvető fölfogást különböztet meg, azok tárgyalását tovább részletezi a “Bevezetés” 1919-es negyedik és a Rph 1932-es kiadásában, kapcsolódva a jog célját tárgyaló, már bemutatott fejtegetésekhez.

Kiinduló gondolata, hogy “a tapasztalati világ egész területén csak három fajtája van azoknak a tárgyakkal, amelyek abszolút értékességre (Werthaftigkeit) képesek: az egyes emberi személyiségek, a kollektív emberi személyiségek (Gesamtpersönlichkeiten) és az emberi alkotások. Ezeknek a szubsztrátumoknak az alapján az értékek három fajtáját különböztethetjük meg: individuális értékeket, kollektív értékeket és kultúrértékeket (Werkwerte). A tudományos és a művészi alkotások ez utóbbiak körébe tartoznak.”

Ezen az alapon három alapvető jogfilozófiai fölfogást illetőleg jog- és államfölfogást különböztet meg, úgymint az individualista, a kollektivistista és a transzperszonális fölfogásokat. (Az áttekinthetőség miatt nem ragaszkodunk Radbruch változó terminológiájához.)

a) az individualista fölfogást az individuumból való kiindulás jellemzi, számára az egyes emberi személyiség a legfőbb érték, a jog az emberi személyiség erkölcsi kibontakoztatásának eszköze; a kultúrértékek és a kollektív értékek is a személyiségi értékek szolgálatában állnak; a kultúra csak a személyes művelődés /képzés eszköze. Jog és állam az individualista fölfogás számára egyének közötti kapcsolatokról áll, azok csak az egyes ember biztonságára és támogatására szolgáló intézmények. Ezt a fölfogást a legjobban a szerződés szemlélteti, végső célja jelszószerűen összefoglalva: szabadság.

b) a kollektivistista fölfogás (amelyet gyakran individuum fölöttinek, überindividualistisch-nek nevez, és amelyhez 1933 után azt a megjegyzést fűzi, hogy azt helyesebb autoriternek nevezni) kiindulópontja valamilyen egyének fölötti egész, leggyakrabban a nemzet, számára a közösség a legfőbb érték, a jognak azt kell szolgálnia; más értékek, a személyiségi értékek és a kultúrértékek, erkölcsiség és kultúra is a közösség, azaz az állam és a jog szolgálatában állnak. 1933 utáni beszúrása szerint ez totális államnak, azaz olyan államnak az igenlését jelenti, amelyik sem az individuum érdekeit, sem a kultúra törvényeit nem ismeri el tevékenysége korlátaiként. A kollektív értékek az ellenkezőjét követelik annak, mint amit az individuális értékek, pl. diplomáciai hazugság a közjó érdekében; és annak is az ellenkezőjét követelik, amit a kultúrértékek: a hatalmi cél és a kultúrcélok között alig föloldható feszültségek vannak. Jog és állam e fölfogás számára valamilyen egyének fölötti egész, azt legjobban az organizmus szemlélteti; végső célja jelszószerűen megfogalmazva nemzet.

c) a transzperszonális fölfogás túl kíván lépni az individualizmuson, az objektív kultúrértékeket, műveket (Werke); azok az ellenkezőjét követelik annak, mint amit az individuális értékek: nem személyességet (Persönlichkeit), hanem tárgyilagosságot (Sachlichkeit), és hasonlóan ellentétben állnak a hatalmi célokkal. Jog és állam a transzperszonális fölfogás számára az egyéneknek a közösségi kapcsolatait képezi valamilyen rajtuk kívülihez, közös munkájukhoz, közös alkotásukhoz (Werk); a jog objektív kultúrértékek létrehozására szolgáló eszköz. A transzperszonális fölfogás gyakran használja az épület hasonlatát. A végső célja jelszószerűen megfogalmazva a kultúra.

A három lehetséges jog- és államfölfogás Radbruch szerint Tönnies terminológiájához kapcsolódik: Gesellschaft az individualista, a Gesamtheit a kollektivistista és a Gemeinschaft a transzperszonális fölfogáshoz. A három kategória viszonya dialektikus, átmennek egymásba.

Megkülönböztetésük "csak egy tagnak a hangsúlyozása egy zárt körben, nem áttörése ennek a körnek, ha hol az egyes személyiséget, hol az összszemélyiséget, hol a kultúrát (Werkkultur) nevezik meg (angesprochen wird) mint az egyéni és kollektív élet végső célját. A három lehetséges jog- és államfölfogás egy oszthatatlan egész különböző elemeinek a hangsúlyozásából adódik.

Radbruch rámutat az individualizmus és a kollektivizmus lehetséges torzulásaira, a transzperszonalizmus esetében azonban ilyen torzulást nem lát, sőt az talán nem is lehetséges. Látszólagos ilyen torzulás a hivatásrendi állam; ahol azonban ennek a transzperszonális államnak (Werkstaat), a stato corporativo-nak a gondolata megvalósult, az az individuum fölötti hatalmi állam pusztá homlokzatává /leplévé (Fassade) vált.

Radbruch saját fölfogása a transzperszonálisnak felel meg, vagy legalábbis ahhoz áll a legközelebb. Ezt jelzi az a megállapítása, hogy "a transzperszonális mérce az, amelyen a nemzetek a történelem által megmértetnek"; illetőleg hogy a transzperszonális kultúrához orientálódó állam kapcsán Kulturlehre des Sozialismus c. könyvére utal.

Radbruch szerint "ezek a fölfogások azonban empirikus megtestesülésüket a politikai pártokban találják meg." Ezt a gondolatát azonban fölöttébb problematikusan fejti ki, annak bemutatását melőzzük. (Csak érzékeltetésül: az

individualista világnézetek megtestesülési közé sorolja a liberalizmus és a szociáldemokrácia mellett a fölvilágosult despotizmust is. Rph 9.§, 158-164. old.)

V. A II. világháború után a “törvényhű” bíró iránti félreérthető „tiszteletet” a határozott és az önkritikus mozzanatokat sem nélkülöző bírálattal váltja föl: a háború utáni Németországban jó jogász csak rossz lelkiismerettel lehet az ember. Radbruch szavát teszi a jogpozitivizmus felelősségéért, hogy a német jogászság jelentős része behódolt a náciizmusnak. (ezt Kelsennel szemben egyébként Heller már 1930-ban megfogalmazta.)

Ez az ún. Hitler-argumentum tiszteletreméltó ugyan, de nem megalapozott: a pozitívizmus is lehet demokratikus-antifasiszta, pozitívista alapon is elutasítható a náci jog (vö Hart), és természetjogi alapon is lehet a náci diktatúra mellett érvelni.

Átértelmezi a jogeszmét ill. összetevőinek rangsorát: a jogbiztonság helyett az igazságosság kap relatív elsőbbséget, amit a dolog természete alapján kísér meg megalapozni.

II. világháború utáni álláspontjának főbb elemei:

a) A jogpozitivizmus elméleti— jogfilozófiai alapon történő, a korábbinál még határozottabb elutasítása, mivel nem képes önmagában megalapozni a törvények érvényességét.. „A pozitívizmus egyáltalán nincs abban a helyzetben, hogy saját erejéből alapozza meg a törvények érvényességét. Úgy tekinti, hogy egy törvény már akkor is érvényesnek bizonyul, ha olyan hatalommal rendelkezik, amelyik végrehajtja. Ám a hatalmon alapulhat a muszáj, de sohasem a legyen s az érvényesség. A törvény sokkal inkább egy törvényben rejlő értéken nyugszik.”

b) A jogpozitivizmus tapasztalati alapon történő elutasítása: védtelenné tett, a totális állam elismerésébe torkollik. „A jogpozitivizmus, a jog állítólagos öntörvényűsége következetesen a totális államnak és jogának az elismerésébe torkollik...A pozitívizmus azzal a meggyőződéssel, hogy a törvény az törvény, ténylegesen a német jogászságot védtelenné tette az önkényes és bűnös tartalmú törvényekkel szemben.” (Rph.1950:337,352.)

A parancs az parancs - tanítják a katonáknak. A törvény az törvény - mondják a jogászok. A törvénynek és érvényességének e felfogása (melyet pozitívista tannak nevezünk) védtelenné tette a jogászokat, miként a népet is, a mégoly önkényes, mégoly kegyetlen és mégoly bűnös törvényekkel szemben. (Öt perc..)

c) A jogpozitivizmus elutasításából következően azoknak a jogelveknek a határozott igenlése, amelyeket hagyományosan a természetjog tartalmának tekintettek: „Vannak minden jogi tételezésnél erősebb jogelvek, amelyeket természetjognak vagy észjognak neveznek, így az azoknak ellentmondó törvény nem érvényes. Ezeket részleteiket illetően némi kétség veszi ugyan körül, azonban évszázadok munkája szilárd állományukat dolgozta ki és az emberi és állampolgári jogok nyilatkozataiban oly messzemenő egyetértéssel gyűjtötte őket össze, hogy némelyikük vonatkozásában csak a szándékosan akart szkepszis tarthatja fönn kétségeit.” (Rph.1950:336.)

d) A természetjog „szilárd állományának” az elismerésén alapul a törvénybe foglalt jogtalanság (gesetzliches Unrecht, más fordításban törvényes jogtalanság) és a „csak” igazságtalan jog megkülönböztetése: a kisebb mértékben igazságtalan törvények (pl. adójogszabályok) igazságtalanságuk ellenére érvényességre tarthatnak igényt, míg súlyosan igazságtalan törvények jogi jellege is hiányzik, azok a

törvénybe foglalt jogtalanság fogalma alá esnek és így nem kötelezőek. Ez az ún. Radbruch formula.

Ez a formula két elemet, a német szakirodalom kifejezését használva két formulát tartalmaz: az ún. elviselhetetlenségi formulát (Unerträglichkeitsformel) és az ún. megtagadási formulát (Verleugnungsformel). Az elviselhetetlenségi formula lényege, hogy annak a formailag egyébként érvényesnek tekinthető rendelkezésnek, amelyik az igazságossággal elviselhetetlen mértékben ellentétes, annak nincs jogi minősége, tehát érvénytelen. Ilyenek voltak pl. a halálbüntetést igen széles körben alkalmazó náci törvények.

A megtagadási formula lényege, hogy annak a rendelkezésnek, amelynek a létrehozásánál az igazságosság magvát képező egyenlőséget tudatosan megtagadták, nincs jogi minősége, tehát érvénytelen. Ezek legnyilvánvalóbb példái a náci faji törvények voltak.

„Egy dolognak azonban mélyen a nép és a jogászok tudatába kell vésődni: lehetnek törvények, amelyek oly mértékben igazságtalanok és társadalmilag annyira kártékonyak, hogy tagadni kell érvényességüket, sőt jogi jellegüket is.” (Öt perc)
 „Lehetetlen pontos vonalat húzni a törvényes jogtalanság esetei és a helytelen tartalom ellenére érvényes törvény közé; de egy másik éles határvonalat meghúzhatunk (1977:136): „Ahol az igazságosságra még csak nem is törekszenek, ahol az igazságosság magvát képező egyenlőséget a pozitív jog tételezése során tudatosan megtagadják, ott a törvény nem egyszerűen igazságtalan jog, hanem annak egyáltalán a jogi természete hiányzik.” (Rph.1950:337.) „Mert a jogot - a pozitív jogot is - nem tudjuk másként definiálni, mint rendként és szabályként, mely értelmének megfelelően az igazságosság szolgálatára hivatott. E mércén mérve a nemzeti szocialista jog összefüggő részei sohasem tettek szert az érvényes jog méltóságára.” (1977:136) A törvényes jogtalanság megállapításához még az említett alapvető emberi jogok megsértése szolgálhat alapul: ”Ha a törvények tudatosan megtagadják az igazságosságra irányuló akaratot, például önkényesen biztosítják vagy megtagadják az emberi jogokat, akkor ezeknek a törvényeknek hiányzik az érvényessége ... és akkor a jogászoknak is bátorságot kell meríteniök ahhoz, hogy azoktól a jogi jelleget megtagadják.” (Rph.1950:336.) Az e körbe tartozó szabályok példáulként Radbruch a faji törvényeket és a cselekmények súlyát figyelmen kívül hagyó halálbüntetéssel való fenyegetést említi.

e) A törvényes jogtalanságból következik a jogeszmé összetevőinek új rangsora: igazságosság, jogbiztonság, célszerűség (közhaszon). A célszerűség utolsó helyre állítása abból következik, hogy ami igazságtalan vagy ami jogbizonytalanságot teremt, az a nép érdekeivel ellentétes, nem szolgálhatja a közjót, tehát nem is lehet célszerű.

A célszerűségnek ez az alárendelt pozíciója föltétlen és kivétel nélküli. „A jogbiztonság középpontot foglal el a célszerűség és az igazságosság között: egyrészt a közjó, másrészt az igazságosság követeli meg. Hogy a jog bizonyosság legyen, hogy ne ma itt és így, holnap és ott úgy legyen kifejtve és alkalmazva, egyben az igazságosság követelménye is.” (1977:135) Az igazságosság és a jogbiztonság konfliktusa az igazságosság önmagával való konfliktusa, ezért ebben a konfliktusban mindig konkrétan kell dönteni, ezért ebben a relációban az igazságosság elsőbbsége relatív: nem föltétlen és nem korlátlan; nem szorítja eleve háttérbe a jogbiztonságot.

f) Az igazságosság elsőbbsége tehát relatív: föltételes, mivel a pozitív jog élvez elsőbbséget mindaddig, míg az igazságossággal való ellentéte elviselhetetlenné nem válik (a minőség a mennyiség függvénye); korlátozott, mivel csak a jogbiztonság lehető legkisebb sérelme érvényesíthető. (a minőség mennyiségileg következményeiben is meghatározott, mennyiségileg is kifejeződik, a minőség mennyiségbe csap át). A jogbiztonság továbbra is jogi alapérték, egyrészt maga is része az igazságosságnak, másrészt a náci diktatúra tapasztalatai is erre intenek, ezért annak a konfliktus megoldása során is érvényesülnie kell, mind tartalmilag, mind formailag. Tartalmilag ez azt jelenti, hogy az igazságosság diadala nem járhat a jogbiztonság kiiktatásával, nem kerülhet sor pusztán az igazságosság alapján, „formális jogi megfontolások” nélküli jogalkalmazásra, hanem hogy az „törvénybe foglalt jogtalanság” megállapítása után is jognak tekintendő és az elkövetés idején hatályos jog alapján kerülhet sor igazságszolgáltatásra. Talán nem torzítjuk el

Radbruch fölfogását, ha azt úgy értelmezzük, hogy az igazságosságnak normakontroll funkciót és nem törvénytörő szerepet szánt. Nem a természetjog alapján történő igazságszolgáltatás, hanem a Radbruch formula alapján bizonyos jogszabályok kirotálása és így a jogrendszer korrekciója - majd ezt követően a "maradék" érvényes, az elkövetés idején hatályos jog alapján való ítélezés. Formailag pedig arról van szó, hogy „nem szabad hagyni, hogy bármely bíró a saját szakállára nyilvánítson érvénytelennek törvényeket - ezt a jogot fönnt kell tartanunk a felsőbb bíróságok vagy a törvényhozás számára.” (1977:137)

„Nem osztjuk azt a Nordhausenben kinyilvánított véleményt, hogy a „formális jogi megfontolások” alkalmasak lennének „a világos tényállás összezavarására”. Sokkal inkább úgy véljük, hogy a jogbiztonság kiiktatásának tizenkét éve után „formál jogi” megfontolásokkal kell magunkat felvértezni az olyan törekvések ellen, amelyek könnyen születhetnek bárkiben, aki az elnyomás és fenyegetés tizenkét évét átélte. Nekünk az igazságosságot kell keresnünk, ám ugyanakkor a jogbiztonságot is figyelembe kell vennünk, mert ez része magának az igazságosságnak. Olyan jogállamot kell építenünk, amely lehetőség szerint eleget tesz mind a két követelménynek. Biztos, hogy a demokrácia is értékes javunk; de a jogállam olyan, mint a kenyér, az iható víz és a tiszta levegő, és a legfőbb jó a demokráciában éppen az, hogy csak ez biztosíthatja a jogállamot.” (1977:139)

VIII. Jelentősége és megítélése

Jogfilozófiájának általában vett jelentőségéről korábban szóltunk.

Itt most csak két kérdéssel foglalkozunk. Először a Radbruch formula hatására utalunk, majd Radbruch jelzett változásának a megítélésére térünk ki.

Radbruch 1945 utáni munkássága igen nagy hatást gyakorolt a második világháború utáni nyugatnémet igazságszolgáltatásra; az NDK és általában a szovjet típusú diktatórikus államszocializmusok összeomlása után ismét aktualitássá vált. Németországban 1990 után a halálos lövéseket leadott volt NDK határőrök pereiben alkalmazták a Radbruch formulát: az NDK határvédelmi törvényét mint a törvénybe foglalt jogtalanság fogalma alá eső jogszabályt érvénytelennek tekintették, és a határőröket az elkövetés idején hatályos NDK BTK alapján vonták felelősségre, alkalmazva többek között a tévedésre és az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket is. (Ne feledjük, a felelősségrevonás időpontja miatt Németországban az elévülés kérdése sem 1945 után, sem 1990 után nem játszott szerepet.) Másrészt Radbruch álláspontja számos kritikát is kiváltott, ezek közül a legjelentősebb Hart kritikája volt. (erről bővebben Szilágyi 2014:462-469.)

Radbruch 1933 és 1945 között bekövetkezett fölfogás-változásának a megítélése tekintetében a szakirodalomban három álláspont alakult ki.

Az első, nálunk is leginkább elterjedt és Hart által is képviselt, a 'fordulat' kifejezéssel jelölhető felfogás szerint Radbruch a náci diktatúra tapasztalatainak hatására pozitivistából természetjogásszá vált: 'megtért' és fordulatot hajtott végre. Ezt az álláspontot képviseli nálunk többek között Karácsony András és Szabó Miklós.

A második álláspont szerint Radbruch elméletének alapvető elemei változatlanok maradtak, csak azon belül került sor hangsúlybeli változásokra: a jogeszmé összetevőinek a sorrendje megváltozott, a jogbiztonság helyett az igazságosság került az élre. Ezt a 'hangsúlyváltásnak' nevezhető felfogást képviselte többek között Arthur Kaufmann, aki egyébként Radbruch tanársegéde volt annak utolsó éveiben és

Radbruch összes műveit is haláláig ő rendezte sajtó alá. A magam részéről ezt az értelmezést tartom a leginkább meggyőzőnek.

Kaufmann szerint Radbruch jogfilozófiájával paradigmaváltást hajtott végre; elfordult a formális, többnyire általános jogtannak nevezett formális jogfilozófiától, azt a jogfilozófia euthanáziájának nevezte, újra alapozta a materiális jogfilozófiát, Nem volt jogpozitivistá és nem lett természetjogász; túl volt és van a kettő szembenállásán. Ezt leginkább jogfogalmán lehet látni: nem tartotta elegendőnek sem az állami tételezés sem a társadalmi elfogadottság tényét, hanem a jogi minőséget tartalmi kritériumokhoz kötötte, másrészt nem tételezett föl semmiféle természetjogot sem, a jogfogalmába nem közvetlenül az igazságosságot foglalta bele, hanem az arra való törekvést, irányultságot.

A harmadik a 'folytonosság' elmélete, amelyet Robert Alexy és tanítványai képviselnek, és amelynek a lényege az, hogy Radbruch elméletének alaptételei változatlanok maradtak, csak 1945 után a helyzet ösztönözte őt arra, hogy elméletének olyan elemeit is kifejtsse, amelyek implicite már korábban is benne voltak elméletében.

Fölhasznált és egyben ajánlott magyar nyelvű irodalom:

Gustav Radbruch Jogfilozófia In: Jog és filozófia Szerk. Varga Csaba Akadémiai, Bpest 1981.

Gustav Radbruch Öt perc jogfilozófia (1945)

Gustav Radbruch Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog (1946) In VargaCs 77/1

Alfred Verdross A materiális jogfilozófia megújulása (1957) In: Jog és filozófia : antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből szerk. Varga Csaba. 3., bőv. kiadás Szent István Társ 2001. 267-288. old.

Moór Gyula Újkantiánizmus és újhegelianizmus a jogfilozófiában 1943

Moór Gyula A jogbölcselet problémái Bp. 1945 Magyar Szemle Társaság Reprint kiadás Hatágú síp alapítvány1992.

Péteri Zoltán Az "újjáéledt" természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után In: Szabó Imre (szerk.) Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletekről Bpest, Akadémiai, 1963, 251-300. old.

Péteri Zoltán Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése In: Szabó Imre (szerk.) Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletekről Bpest, Akadémiai, 1963, 349-400. old.

Peschka Vilmos A modern jogfilozófia alapproblémái Gondolat, 1972

Peschka Vilmos A polgári jogelméleti gondolkodás a XX sz. első felében In: Jog és filozófia Szerk. Varga Csaba Akadémiai, Bpest 1981.

Szilágyi Péter Az elválasztási tézis Austin, Hart és a naív Radbruch jogbölcseletében In Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban Szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2014 ELTE Eötvös Kiadó. 457-472.2014:

Fölhasznált idegen nyelvű irodalom

Gustav Radbruch Einführung in die Rechtswissenschaft 1910 Vlag von Quelle & Meyer in Leipzig

Gustav Radbruch Einführung in die Rechtswissenschaft Vierte durchgearbeitete Auflage 1919 Vlag von Quelle & Meyer in Leipzig

Gustav Radbruch Rechtsphilosophie. Fünfte Auflage. Nach dem Tod des Verfassers besorgt und biographisch eingeleitet von Erik Wolf Professor in Freiburg i. Br. 1956 K. F. Koehler Verlag Stuttgart.

Gustav Radbruch Gesamtausgabe 3. Rechtsphilosophie III. 1990.

Gustav Radbruch Kulturlehre des Sozialismus Arani Vlag Berlin /Grunewald 1949

Alfred Verdross Abendländische Rechtsphilosophie Wien Springer Verlag, 1958

Willy Moog Die deutsche Philosophie des 20. Jahrhunderts Stuttgart Vlag von Ferdinand Enke 1922

Arthur Kaufmann Problemgeschichte der Rechtsphilosophie In: Kaufmann-Hassemer (Hrsg) Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart 6. kiadás, C.F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1994:30-175.